

Skogen Brun *Ett nedslag i västsvensk skogshistoria*

Eva Jörgensen

FÖRORD

Under mina studier på SLU i Umeå, läste jag våren 2001 en kurs i Skogshistoria vid Institutionen för vegetationsekologi. I funderingarna kring ämnet för den uppsats man skulle göra i kursen dök ett sågverk upp i mitt medvetande. Det låg i samhället Hökerum där jag växte upp och släktingar till mig jobbade där. Nilssons Trä AB, en av de stora arbetsplatserna i Hökerum som var en del av pulsen tills nedläggningen 1987. I arbetet att hitta historien bakom detta sågverk fick jag kontakt med en biolog och kulturhistoriker som bor i bygden, Örjan Hill. Han hade uppgifter om detta sågverks historia, bland annat att det startade i ett vattenfall i Dumbäcken som ligger i skogen Brun. Det var under ett av mina möten med Örjan som idén till detta examensarbete om skogen Brun föddes. Efter ett samtal med Lars Östlund, kursansvarig till kursen skogshistoria och min blivande handledare var ämnet för mitt examensarbete klart.

Jag vill rikta ett stort tack till min alltid tillgänglige handledare Lars Östlund för det tålamod och stöd du har gett under arbetets gång. Jag vill tacka Örjan Hill för de goda råd och tips du har gett mig och för det material som du så generöst har delat med dig av. Ett stort tack också till er i hembygdsföreningen i Södra Ving, särskilt Lennart Johansson som ställt upp på intervjuer och gett mig tillträde till hembygdsföreningens material. Tack min vän Malin Nilsson för att du tog dig tid att göra en insats på den språkliga sidan och även för det stöd du gett under åren. Ett slutligt tack också till mina andra vänner som har varit med och stöttat på olika sätt under arbetets gång.

Vimmerby, maj 2005

Eva Jörgensen

Omslagsbild: Södra Vings socken, detalj ur karta över Ås härad 1646. (Örjan Hill)
Skogen Brun är området i högra kanten markerat med träd.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

<u>FÖRORD</u>	2
<u>INNEHÅLLSFÖRTECKNING</u>	3
<u>SAMMANFATTNING</u>	4
<u>ABSTRACT</u>	5
<u>INLEDNING</u>	6
<u>SYFTE</u>	7
<u>MATERIAL OCH METODER</u>	8
<u>GEOGRAFISK BESKRIVNING</u>	8
<u>KÄLLMATERIAL TILL STUDIEN</u>	8
<u>SKOGSÄGANDETS UTVECKLING FRÅN MEDEL TID TILL 1900-TALET</u>	11
<u>EN SAMHÄLLSORGANISATION UTVECKLAS</u>	11
<u>ÄGANDET AV SKOGSMARK</u>	13
<u>Kronoparker</u>	14
<u>Byaskogar</u>	15
<u>Allmänningar</u>	15
<u>KRONANS RÄTT TILL ALLMÄNNINGSSKOG</u>	17
<u>SKOGENS BETYDELSE FÖRÄNDRAS</u>	18
<u>Skogskommissionerna</u>	19
<u>Delning av allmänningarna</u>	20
<u>SKOGEN I VÄSTERGÖTLAND OCH SJUHÄRADSBYGDEN</u>	21
<u>VÄSTERGÖTLAND</u>	21
<u>VÄSTERGÖTLANDS ALLMÄNNINGAR</u>	23
<u>SKOGEN EN VIKTIG RESURS I SJUHÄRADSBYGDEN</u>	23
<u>BRUN, EN ALLMÄNNING I VÄSTERGÖTLAND</u>	27
<u>BRUN FÖRE SKOGSKOMMISSIONENS DOM – TIDEN FÖRE 1690-TALET</u>	27
<u>Skogsnyttjande tiden före 1690-talet</u>	27
<u>Skogens utseende tiden före 1690-talet</u>	28
<u>BRUN EFTER SKOGSKOMMISSIONERNAS DOM – STATLIG SKOG 1693 - 1787</u>	28
<u>Skogsnyttjande</u>	29
<u>Skogens struktur</u>	31
<u>SKOGEN ÅTER TILL BÖNDERNA – EFTER 1787</u>	31
<u>Skogens nyttjande och utseende</u>	33
<u>SKOGEN BRUN I ETT HISTORISKT PERSPEKTIV - EN SAMMANFATTANDE DISKUSSION</u>	35
<u>SYNEN PÅ SKOG GENOM HISTORIEN HAR VARIT DYNAMISK</u>	35
<u>ÄGANDERÄTTEN TILL SKOGEN</u>	35
<u>NYTTJANDET AV SKOGEN EN LOKAL ANGELÄGENHET</u>	38
<u>SKOGENS FÖRÄNDRING</u>	40
<u>KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING</u>	42
<u>OTRYCKTA KÄLLOR</u>	42
<u>MUNTLLIG KÄLLA</u>	42
<u>LITTERATURFÖRTECKNING</u>	42

SAMMANFATTNING

De första människorna som kom till vårt land efter istiden var samlar- och jägarfolk. De utnyttjade områden som var tillräckligt stora för sitt kringströvande liv och för dessa människor var skogen en oändlig resurs. Med tiden började de hålla husdjur och även i viss mån odla marken vilket var starten för jordbrukandet. De första säkra beläggen om att jordbrukandet fick fotfäste i Skandinavien är från ca 4000 f Kr (Ljunggren & Myrdal 1991). Jordbrukarna bildade ensamgårdar eller mindre gårdsgrupper som tillsammans kunde bilda en organisation i form av en by. Byarna låg i anslutning till mer odlingsvänliga marker och mellan dessa byar fanns större eller mindre skogsområden (Sveriges häradsallmänningar 1918). Denna skog, eller utmark som den också kallades blev med tiden en begränsad resurs i vissa områden och delades upp i skiftad eller oskiftad mark. Om skogen var skiftad kunde den vara av skatte-, krono- eller frälsenatur och de som utnyttjade marken fick betala en avgift till de olika ägarna. Oskiftade utmarker kunde vara av tre slag; kronoparker, byaskogar och allmänningar (Hill 1999 b). Kronoparkerna var kronans enskilda egendom där kungen bestämde hur skogen skulle utnyttjas. Byaskogarna ägdes samfällt av bymännen som i stort sett hade friheten att själva bestämma hur skogen skulle utnyttjas. Ett undantag var regeln om de bärande träden, framför allt ek och bok, som var undantagen till kronan och adeln. De skyddades till förmån för svinens ollonbete och till båtbyggen, vilka båda hade stor ekonomisk betydelse. Allmänningar var övrig samfälld skog och från mitten av 1600-talet nämns tre slag av allmänningar; sockenallmänning, häradsallmänning och landsallmänning. Sockenallmänningar var skogsområden som innehades av sockenborna och kunde nyttjas av dessa. Härads-/hundaressallmänningar var skogsområden som låg i gränsområden mot andra härader/hundare. De som kunde utnyttja denna skog var de jordägande bönderna i det härad/hundare som skogen hörde till. Men dessa bönder kunde inte nyttja skogen hur som helst, de var först tvungna ansöka om tillstånd hos häradsstinget (Almquist 1928). Landsallmänningar hade i de flesta fall samma sorts regler som häradsallmänningarna. Skillnaden var att jordägare som kunde nyttja dessa kom från hela landskapet och att tillstånd söktes hos landstinget (Almquist 1928).

I detta arbete har jag också analyserat ett specifikt skogsområde, skogen Brun i Västergötland. Denna skog har varit allmänning i olika varianter under minst 800 år och förmodligen ännu längre. Namnet finns med redan i våra äldsta bevarade källor från 1300-talet och står fortfarande med på fastighetskartor av idag. Samhället och människorna runt omkring har förändrats men skogen har alltid funnits i detta område. En av orsakerna till detta är förmodligen den höjdrygg och det kuperade landskap som präglar skogen Brun, detta gör det svårt att nyttja marken till jordbruk och liknande verksamhet. Under de ca 300 år jag studerat förändrades ägandeförhållandena från ett kollektivt ägande på 1600-talet till ett individuellt ägande på 1800-talet via en period av statligt ägande som kronoallmänning under 94 år under 1700-talet.

Att studera ett område som skogen Brun ger ett djupare perspektiv på den skogsskötsel som vi ägnar oss åt idag. Tidsperspektivet i skogliga sammanhang är ett annat än den snabba takt samhället i övrigt följer. Det vi planerar idag ska avverkas i en tid som vi inte vet något om och som förmodligen har andra intressen och behov än de vi har. Kunskap om skogshistoria ger en bredare och djupare förståelse om till exempel skogsskötsel, skogspolitik, trädslagsval, klimatets inverkan. Kunskaper man har stor nytta av när man ska planera en lång framtid.

ABSTRACT

Skogen Brun, ett nedslag i västsvensk skogshistoria

The forest of Brun, a historical view of forestry in southwest of Sweden.

After the last ice age there was a long period when there was no shortage of forest for peoples needs. People living in Sweden could use the forest resources at their will. Around 4000 years BC the inhabitants of southern Sweden started to use the agricultural system and people become more stationary. The farms were located together in groups and together they formed a social association, the village. Successively the population grew and in some areas the forest started to become a finite resource. Borders around villages and their forests and specific rules what was allowed to do or not to do within the forest were created. When exactly such rules and borders emerged nobody knows today, but from the time of the oldest written documents, thirteenth and fourteenth centuries, it is clear there was already well developed laws about how to use the forest resources. The aim of this study was to give an overall view of the ownership of the forest in Sweden from the Middle Ages to the end of 1800 with a special focus on forest commons and the forest common "Brun" in southwestern Sweden in particular.

The forests could from the time of the Middle Ages, be divided or undivided. If the forest was divided it could be owned by the king, the nobility or the state. People that wanted to use these forests had to pay tax to the owner. The undivided forest could be state common forest, village common forest or common forest. The state common forest was governed by the king and was used primarily as a hunting area. The village common land was controlled by the village habitants themselves and as long as they agreed, everything was ok but if they disagree it could end up with a divided forest. The common forest could not be divided. From the middle of the seventeenth century the historical documents specify three types of commons: parish common land, district common land and landscape common land.

In this study I have also analysed a specific forest, a forest common called "*Brun*" situated in southwest of Sweden in the county Västergötland. The forest common Brun has mentioned in historic documents for at least 800 years. The reason it didn't become agriculture land is probably due to the topography. The forest is located on a ridge with some talus and the soil is not so nutrient rich. During the 300 years of my study, 1600-1900, the form of ownership of the forest common Brun has changed from a collective ownership during the 1600 to an individual ownership in the 1800 and in between, during the 1700 there was a period of state ownership. The forest was used for many purposes during this period, for example pasturage, firewood, shifting cultivation and new settlements.

INLEDNING

All skogsmark som finns i Sverige idag ägs av en fysisk eller juridisk person, det vill säga en privatperson, ett företag, en förening eller stat, men så har det inte alltid varit. När skogen väl hade etablerat sig efter senaste istiden för ca 10 000 år sedan fanns en period då skogen var en oändlig resurs och en fri tillgång för de människor som ville utnyttja den (Widgren 1995). Under historiens lopp förändrades denna situation och i många områden uppstod istället konkurrens om skog och mark. Orsakerna till detta var befolkningsökning i kombination med expansionen av det fasta jordbruket, som etablerades i Sveriges södra delar ca 4000 f.Kr (Ljunggren & Myrdal 1991). För att säkra gruppens överlevnad i mer tätbefolkade områden, där konkurrensen var hård, utvecklades ett system av kollektivt ägande. Detta yttrade sig bland annat i att det bildades allmänningar, en form av kollektivt nyttjande som var spritt över Europa. Reglerna för hur och av vem allmänningarna fick nyttjas såg olika ut i olika områden (Eliasson 2002). Parallellt med det kollektiva ägandet har det under historien också funnits former av individuellt ägande. En tanke som var främmande för 1800-talets rättshistoriska forskning. Då antog man att det kollektiva var det ursprungliga som under 1700- och 1800-talen utvecklades till det individuella (Widgren 1995). Den moderna ekonomiska forskningen har visat motsatsen, att det kollektiva och individuella har funnits sida vid sida under historiens lopp. Till exempel var medeltidsbyn inte i första hand ett kollektivt arrangemang utan kombinerade individuella och kollektiva rättigheter på ett sätt som gjorde den ekonomiskt livskraftig.

Från medeltiden och framåt gjorde den svenska kronan, d v s statsmakten, påtryckningar i perioder för att öka sitt skogsinnehav, men detta resulterade inte i någon dramatisk förändring förrän på slutet av 1600-talet. Då tillsattes en kunglig skogskommission som fick i uppdrag att identifiera, gränslägga och syna kronoparker och allmänningar (Eliasson & Hamilton 1999). Arbetet startade i Skaraborgs län 1684 för att sedan tillsättas och rannsaka i Älvsborgs, Upplands och Västmanlands län. Syftet med dessa kommissioner var främst att skattelägga och dra in mark till kronan för att säkra råvara till träkol som användes i den starkt växande bruksnäringen. Detta skapade naturligtvis konflikter då vissa av skogsområdena som nu lades under statligt ägande ansågs av bönderna vara deras egna skogar. Liknande processer pågick också i övriga Europa där den traditionella agrara skogsanvändningen påverkades av den växande industrialismen (Eliasson 2002). Under 1700-talet pågick sedan processer där bönderna protesterade och försökte återvinna den nyttjanderätt till skog som de ansåg sig ha. När till exempel de Engelska allmänningarna började inhägnas svarade bönderna med bränder, hotelse brev, nerhuggna nyplanteringar etc. (Eliasson 2002). Protesterande bönder fanns även i länder som Tyskland och Frankrike.

Ett svensktill exempel på konflikt berörde skogen Brun, en allmänning som låg i Västergötlands sydöstra del inom det skogrika område som gränsar till Småland och Halland. Ett område som brukar gå under benämningen Sjuhäradsbygden. Konflikten om skogen Brun startade då denna allmänningsskog omvandlades av skogskommissionen 1693 till kronoallmänning. Det blev nu för bönderna i socknen betydligt mer omständligt att utnyttja skogen. I domböcker från 1700-talet kan man hitta dels bevis på denna konflikt men också mycket information om hur skogen utnyttjades och hur den såg ut vid denna tid.

Syfte

Syftet med detta examensarbete är att ge en övergripande bild av utvecklingen av skogsägandet i Sverige från medeltid och fram till laga skifte på 1800-talets mitt. En viktig fråga jag velat svara på är vilka förändringar som skett vad gäller skogsägandet under denna period med speciell fokus på allmanningarna. Därefter kommer jag att analysera ett specifikt skogsområde, skogen Brun i Västergötland, med avseende på ägande, brukande och förändring av skogen under perioden 1693 – 1871. Några specifika frågor jag velat besvara är följande:

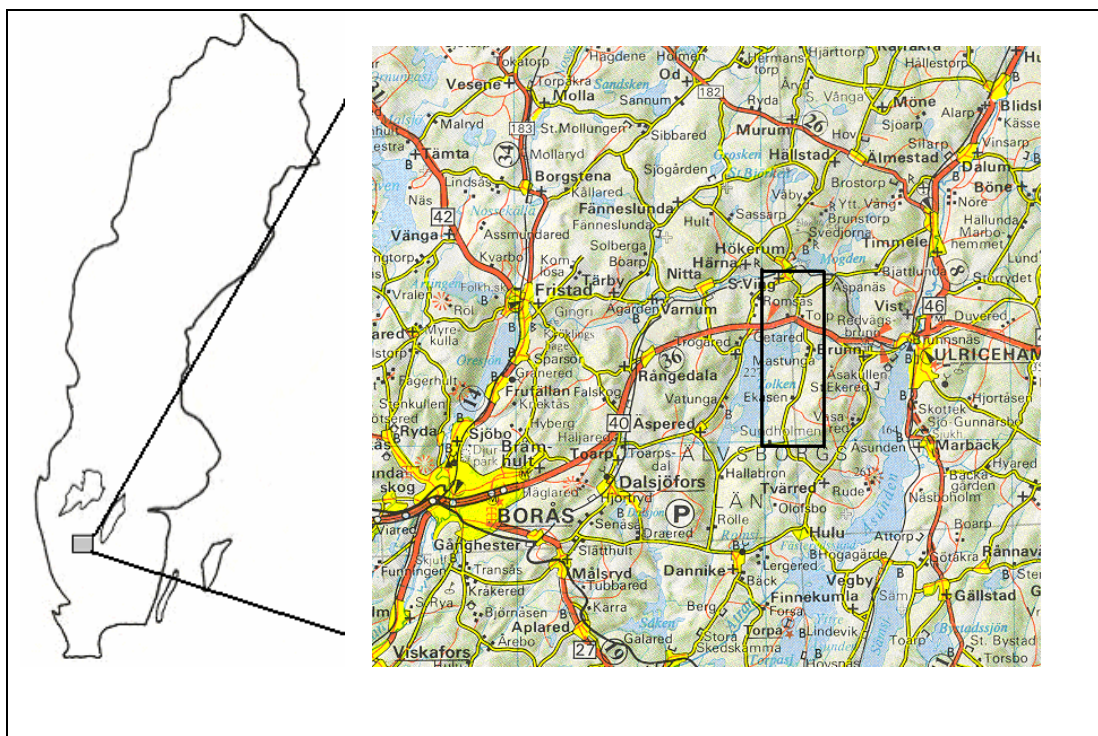
- Hur har ägandeförhållanden förändrats för skogen Brun från 1600-talet fram till 1800-talets slut?
- Har förändringarna i ägande påverkat nyttjandet av skogen?
- Hur har nyttjandet påverkat skogen Bruns utseende?

MATERIAL OCH METODER

Geografisk beskrivning

Det specifika skogsområde som behandlas i detta arbete och som går under benämningen Brun, ligger i Västergötlands sydöstra del i ett område med mycket kuperad terräng. Skogen ligger mellan sjöarna Tolken och Åsunden (se figur 1) på den höjdrygg som sträcker sig i nordostlig-sydvästlig riktning och som till största delen är täckt av skog. Detta skogsområde är ca 80 km² stort och högsta punkten ligger på 321 meter över havet och bildar en naturlig gräns mellan de två häraderna Ås och Redväg. Det bredaste stället mellan sjöarna mäter ca 9 km. Längs höjdryggen är terrängen kuperad med inslag av rasbranter som förmodligen är anledningen till skogens dominans då det på många ställen är svårtillgängligt för jordbruk eller liknande produktion. Trots detta har området under vissa tider varit betydligt mer uppodlat än vad som är fallet idag och då främst i sluttningarna åt väster ner mot sjön Tolken, men även nyodlingar uppe i skogen förekom. Skogen har nog trots allt alltid dominerat området och under de senaste två århundradena har det bestått främst av granskog. Under trädens tidiga historia närmast senaste istiden fanns perioder då inslaget av lövträd som till exempel ek och i vissa delar även bok varit omfattande. Idag ser vi lövträden främst runt de uppodlade markerna runt mindre gårdar som finns kvar och i samband med rasbranterna.

Figur 1: Skogen Bruns geografiska läge.

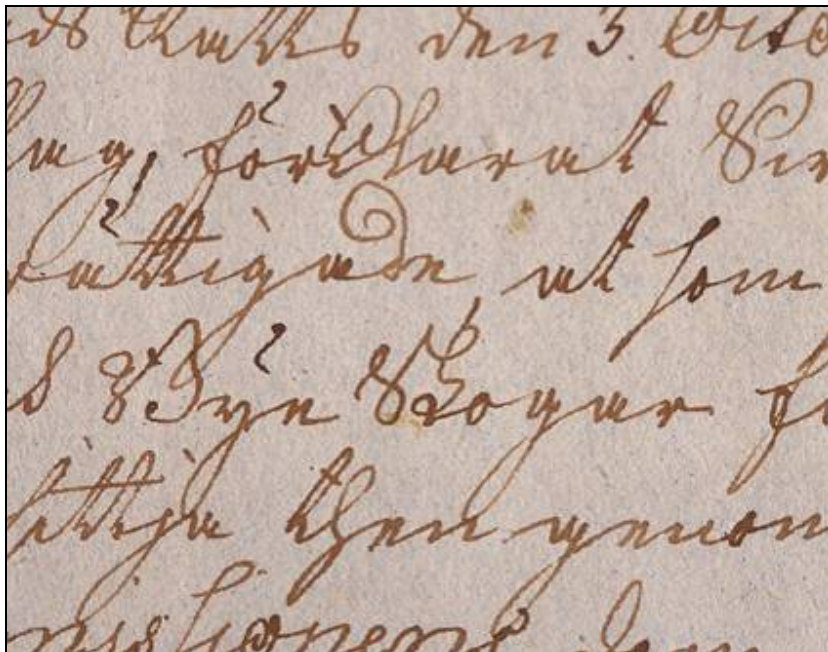
Häradsgränsen mellan Ås och Redväg gick längs den höjdrygg som är beskriven ovan och skogen Brun fanns på båda sidor om denna. Jag har valt att i detta arbete behandla enbart den del av skogen Brun som låg i Ås härad på höjdryggens sydvästliga sida ner mot sjön Tolken.

Källmaterial till studien

Som utgångspunkt för arbetet med skogen Brun har jag studerat källmaterial från tidsspannet tidigt 1600-tal till och med år 2004. Det är ett långt tidsspann med många olika typer av källmaterial och språket har också förändrats en del under dessa 400 år. Jag startade med material från vår tid och gick sedan bakåt i tiden vilket hjälpte mig att successivt träna in den äldre svenskan till viss del. Min uppväxt i Västergötland och i ett sammanhang där äldre dialekt var vanligt har också varit till stor hjälp, då flera av de ord som användes i min barndom levde kvar i språket sedan 1700- och 1800-talen.

I arbetets första del som tar upp frågan om skogligt ägande och i synnerhet allmänningarnas historia använde jag mig av modern litteratur rörande äganderättens historia och specifik litteratur om allmänningar i Sverige. Till denna del har jag också använt mig av litteratur från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet som tar upp frågan om vem som varit ägare till våra allmänningar och då främst häradsallmänningarna som var den typ av allmänning som fanns kvar vid denna tid.

Figur 2: Exempel på handskriven text från dombok.

I den del av studien som handlar om allmänningen Brun har jag utgått från historiskt källmaterial främst i form av domböcker från 1600- och 1700-talen. Dessa handskrifter innehåller domstolsprotokoll som är kronologiskt nedtecknade allteftersom målen togs upp i tinget (se figur 2). Tinget var förr det möte där alla fria män avhandlade gemensamma angelägenheter och utförde rättskipning. I detta material möter man en gammal form av det svenska språket och varierande handstilar vilket ofta gör det svårt att tolka materialet. Först fick jag tyda handstilen och sedan fick jag översätta dåtidens svenska till vår tids svenska. Vissa ord har försvunnit, en del har omformats och andra har nya betydelser idag. Domböckernas kronologiska form utan

register och innehåll gör att sökandet efter information om en specifik typ av händelse eller sammanhang är mycket tidsödande då man måste läsa igenom hela böcker för att få tag i informationen. I detta arbete fick jag stor hjälp av Örjan Hill, biolog och kulturhistoriker i Västergötland, som generöst delade med sig av sina noteringar om ting där skogen Brun var aktuell på något sätt. Via hans noteringar kunde jag sedan leta upp protokoll som gällde skogen Brun. Tack vare denna hjälp i början har jag sedan kunnat söka vidare och identifiera de flesta domstolsprotokoll som rör skogen Brun. Det är dock viktigt att påpeka att jag förmodligen inte funnit alla sådana protokoll eftersom jag inte haft möjlighet att gå igenom samtliga domstolsprotokoll för den aktuella perioden. Domböckerna jag har läst är avfotograferade på mikrokort och dessa har jag lånat från SVAR i Ramsele (www.svar.ra.se). Övrigt historiskt källmaterial som jag använt är dels generella beskrivningar över det geografiska område skogen Brun låg i och dels litteratur med detaljer om just skogen Brun. Jag hade också förmånen att få låna ett dokument med avskrifter och kartor över skifteshandlingarna från 1861 för skogen Brun, från Södra Vings hembygdsförening.

SKOGSÄGANDETS UTVECKLING FRÅN MEDELTID TILL 1900-TALET

En samhällsorganisation utvecklas

De första människorna som kom till vårt land efter istiden var samlar- och jägarfolk. De utnyttjade områden som var tillräckligt stora för sitt kringströvande liv. Med tiden började de hålla husdjur och även i viss mån odla marken. Influenser som förmodligen kom från den jordbrukande kulturen som närmade sig Skandinavien söder ifrån (Rosendal 1998). Jordbrukskulturen hade andra krav på miljö och struktur än de som gällde i jägar- och samlarkulturen. För en permanent bosättning gällde det att hitta lämpliga områden som räckte till för odling, lövtäkt, bete, bränsle, jakt m.m. under mer kontinuerliga förhållanden (Rosendal 1998). De första säkra beläggen om att jordbrukandet fick fotfäste i Skandinavien är från ca 4000 f Kr (Ljunggren & Myrdal 1991).

De fasta bosättningarna som bildades i den jordbrukande kulturen bestod till en början av mindre familjegrupper (Rosendal 1998). Boendeformerna kunde se olika ut i olika områden som till exempel ensamgårdar eller mindre gårdsgrupper. Dessa ensamgårdar och mindre gårdsgrupper bildade ofta en organisation i form av en by och utifrån detta utvecklades en mer komplex samhällsorganisation. Grunden till denna organisation kom utifrån individuella och kollektiva rättigheter som kombinerades på ett sätt som gjorde den livskraftig (Widgren 1995). I samhällsorganisationen utsågs en överhet som fick till uppgift att minnas lagar och bestämmelser, kalla till ting, avgöra i tvister och även organisera skyddet av det geografiska område som tillhörde en eller flera byar. Det kan ha varit utifrån detta som vår första territoriella indelning utvecklades men några säkra belägg finns inte. Denna territoriella indelning fick olika benämningar i olika delar av landet. I Svealand fick den namnet hundare och i Götaland benämndes den som härad. Anledningen till denna skillnad kan ha varit att inflyttningen till mellan- och Sydsverige följde i huvudsak två olika vattenvägar (Rosendal 1998). Dels skedde en östlig invandring längs Östersjökusten via Mälaren till nuvarande Sörmland, Västmanland och Närke och dels en västlig längs Göta älv in i vattensystemen Vänern och Vättern. Dessa två skedde förmodligen samtidigt men oberoende av varandra. Den etymologiska härledningen av orden härad och hundare visar nämligen att ordet hundare kan kopplas samman med germanska språkbruket medan ordet härad är exklusivt nordiskt ord och har inte någon motsvarighet i andra germanska språk (Andersson 1982).

Den ursprungliga betydelsen av orden härad och hundare är omstridd. Indelning i hundare tycks kunna sättas i samband med ledungen som fanns i Danmark, Norge och Sverige under äldre medeltid. Det var en indelning i distrikt där invånarna hade skyldighet att ställa upp med skepp, manskap, utrustning och förnödenheter till kungamaktens flotta. Häradets ursprungliga syfte är svårare att härleda. Med stor säkerhet kan man ändå utgå från att ordet, i likhet med hundare, har med militär indelning att göra i någon form (Andersson 1982). Till skillnad från ordet hundare kan härad också etymologiskt härledas till orden här och råd i betydelse av territoriell indelning. Härad har då också fått betydelsen av en bygd som stod under ledning av hövding eller liknande.

När indelning i härad/hundare tidigast uppkommit och hur indelningen såg ut har man inte kunnat fastställa. Enligt språkforskare uppkom hundare senast på 1000-talet. En källa som visar på detta

är Jarlabankestenen vid Vallentuna kyrka i Uppland, som är en runsten från 1000-talet (se figur 3). Jarlabanke lät resa stenen över sig själv medan han ännu levde och påstod att han ägde ”*hela detta hundare*” (Rosendal 1998).

Figur 3: Jarlabankestenen vid Vallentuna kyrka i Uppland. Inskriften från 1000-talet innehåller det äldsta kända svenska belägget på ordet hundare. Texten översatt lyder: Jarlabanke lät resa denna sten efter sig, medan han levde, och han gjorde denna tingsplats, och ensam ägde han hela detta hundare.
Foto: Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

Häradets/hundarets roll i samhället har hela tiden förändrats. Från tidiga samhällen, före 1000-talet beslutades frågor i religiösa, juridiska, administrativa, militära och kommunala ärenden i ett nära samband med varandra. Till exempel var det under tingen som den gemensamma gudsyrtan utövades och man utförde religiösa ritualer i form av bland annat offer. När landet började kristnas på 1000-talet togs de religiösa frågorna successivt över av katolska kyrkan. Från medeltiden, ca 1050-1530, var häraderna/hundarena distrikt som svarade mot varandra och var mest kända som den lägsta rättsinstansen, men de hade också gemensamma uppgifter som till exempel ansvar för allmänningar, vägar, broar och vattenleder som låg på gränsen mellan två häradar (Andersson 1982).

Flera häradar ingick i ett landskap eller land som de också kallades. Dessa var ursprungligen politiskt självständiga områden med ett förmedeltida ursprung och egna folkvalda ledare, som också var lagmän. De hade också egna lagar, landskapslagarna från 1200- och 1300-talen. Exempel på landskapslagar är Upplandslagen, Östgötalagen, äldre- och yngre Västgötalagen. Den äldre Västgötalagen antas vara skriven ca 1220 och en avskrift av denna, från ca 1280 är den äldst bevarade boken på det svenska språket. Den yngre Västgötalagen är bearbetningar av den äldre och antas ha tillkommit ca 1290.

Med tiden utvecklades en starkare centralmakt och kungen som person blir en allt starkare auktoritet som mer och mer tog över makten över landskapen. I mitten av 1300-talet hade denna

utveckling gått så långt att Sverige befanns sig i en utveckling mot en samlad nationalstat. Vid denna tid kom Magnus Erikssons landslag¹ som skulle ersätta de tidigare landskapslagarna. Denna landslag slog bland annat ihop de olika reglerna för härads- respektive hundaresting, som fanns i Svealand och Götaland och det bildades i stället ett enhetligt häradshövdingensämbete (Claëson 1987). Huvudorganet i ett härad blev häradstinget och detta leddes av häradshövdingen. Denna nyordning med häradshövdingensämbete medförde fastare förhållanden för bönderna, de fick inflytande i utnämmandet av häradshövdingar och en bättre rättssäkerhet (Claëson 1987). I Erikssons landslag var det den sydliga termen härad som användes vilket innebar att benämningen hundare så småningom försvann (Andersson 1982). De flesta av häradets uppgifter har med tiden flyttats över på andra organ. En av häradets ursprungliga uppgifter, rätts- och förvaltningsväsendet behölls dock ända fram till 1971 då häradsrätterna avskaffades, men än idag spelar häradet en viss roll som förvaltare av vissa allmänningar.

Socken är en annan viktig indelning som har tjänat som distrikt inom både världslig och kyrklig administration. Ordet socken kommer av ordet ”*söka*” och utgjordes av det geografiska område inom vilka alla sökte sig till samma kyrka. Uppkomsten av dessa skedde i samband med att landet kristnades och socknen är i det allmänna medvetandet intimt förknippat med förekomsten av en kyrka (Andersson & Göransson 1982). Vad som är ursprunget till sockenindelningen finns det olika uppfattningar om. Har indelningen följt ett redan befintligt indelningssystem eller kom indelningen i förhållande till kyrkobygge? Förmodligen är det så att det har skett på olika sätt i olika områden. I till exempel Västergötland var sockenindelningen troligtvis av kyrkligt ursprung. Den enorma kyrktätheten på Västgötaslätten gör det mindre troligt att sockenindelningen haft förkristet ursprung eller följt någon redan befintligt indelning (Smedberg 1982). I landskapslagarna låg initiativet för kyrkobygge hos bönderna, med ett undantag i Östgötalagen där det var kungen som bestämde. Bönderna bestämde alltså självständigt om kyrkobygge och fick också stå för kostnaderna. Det innebar att när en kyrka byggdes var det antingen ett privat projekt på någons gård eller av bönder inom ett område där de kände geografiska eller andra anledningar till samhörighet och detta område blev då en socken (Smedberg 1982).

Ägandet av skogsmark

Där byar bildades låg dessa i anslutning till mer odlingsvänliga marker och mellan byarna fanns större eller mindre skogsområden (Sveriges häradsallmänningar 1918). Marken närmast byn användes för åker- och ängsbruk och detta område brukar kallas inäga. Inägan inhägnades för att skydda den odlade marken från de betande djuren. Utanför hägnaden fanns utmarken, denna hade två huvudsakliga användningsområden dels ett mångsidigt nyttjande för till exempel bete till boskapen, insamlande av livsmedel, ved och virke m.m. och dels av att ge expansionsutrymme för till exempel tillfälliga odlingar som svedjemark och upprättande av nyodlingar (Eliasson 2002). Utvecklingen av formen inäga och utmark har varit olika på olika platser i landet och pågått under flera århundraden kring Kristi födelse. I till exempel södra delen av Västergötland tycks den ha utvecklats under århundradena efter Kristi födelse (Hill 1999 b). Genom utgrävningar under slutet av 1900-talet har man kunnat konstatera att det före systemet med inäga och utmark fanns ett röjningsrösebruk uppe på moränhöjderna. Vid utgrävningar i södra Västsveriges skogsbygder har man kunnat datera vissa rösen till tiden sen bronsålder, ca 800-600

---

¹ Se avsnitt ”Kronan som ägare av skog”

f Kr (Widgren 1995). Detta röjningsrösebruk dominerade in till mellersta järnåldern och har till största delen övergivits under folkvandringstid omkring 400-500-talen e Kr (Widgren 1995, Hill 2001). Enligt folktradition är dessa rösen från tiden då drottning ”Hackas” regerade och har därför kallats hackerör (Hill 2001). Denna tidigare form av odlingsstruktur låg i områden som under medeltiden var utmark (Hill 2001). Före utgrävningarna av röjningsrösen på slutet av 1900-talet forskade man utifrån tanken att landets skogar från början var urskogar som successivt togs i bruk i takt med att befolkningmängden ökade fram mot medeltiden. Men på grund av denna upptäckt av odlingsrösen i medeltidens utmarker har denna tanke ifrågasatts.

Lagar och regler för utmarken var väl utvecklad redan vid tiden för våra landskapslagar. Land som inte utnyttjades kontinuerligt av människor ”Herrelöst land”, fanns vid denna tid endast i Norrland vilket man kan utläsa från Hälsingelagen. Någon hänsyn togs då inte till Samernas liv och verksamhet i Sveriges nordliga delar. Svenska myndigheter hade även på 1400-talet dålig kunskap om Lappland och dess invånare (Campbell 1982). I Upplands-, Västmanna- och Östgötagarna fanns regler för hur skogsmark mellan samfälligheter skulle delas. Vilket förmodligen kan tolkas så att tiden då skogar var utan gränser och ägare inte var avlägsen, eller så fanns fortfarande sådana skogar kvar (Sveriges häradsallmänningar 1918). Däremot saknas dessa regler i Västergötalagen, detta landskap var redan vid denna tid relativt tätbefolkat och hade en framskriden odling. Gränserna i skogsbygden bestämdes troligen här genom hävd (Holmbäck 1918).

Utmarken var uppdelad på olika former av ägande och de olika formerna hade olika regler. För det första kunde utmarken vara skiftad eller oskiftad. Om skogen var skiftad kunde den vara av skatte-, krono- eller frälsenatur och de som utnyttjade marken fick betala avgift till de olika ägarna. Oskiftade utmarker kunde vara av tre slag; kronoparker, byaskogar och allmänningar (Hill 1999 b). Kronoparkerna var kronans enskilda egendom, byaskogarna ägdes samfällt av byamännen och allmänningar var övrig samfälld skog.

Kronoparker

Kronoparkerna var kronans enskilda egendom och de hade sitt ursprung i Konungaparker som var avsatta för kungens jakter. Det var i landslagen², vår första allmänna lag, som begreppet kronopark nämns för första gången. Dessa var de enda skogar som Kronan hade både ägande- och nyttjanderätten till, bara kungen fick jaga och fälla skog här. I landslagen stadgades att var och en som jagade i konungens park, var den helst var belägen, hade förbrutit häst och arborst och skulle dessutom böta 40 mark, allt konungens ensak. Detta förbud upprepas i vår nästa version av allmän lag, Kristoffers landslag från 1442³. I denna version hade ett tillägg gjorts i ämnet som var en slags definition av begreppet konungspark vilket förklarades vara ”konungens enskilda ägor” (Almquist 1928).

Vilka områden som var konungsparker har genom tiderna varit diffust och omtvistat. Ibland hände det att kungen helt enkelt bestämde vad som skulle vara konungspark. Till exempel utsåg Gustav Vasa ett område i Västergötland, allmänningen Edsveden till konungspark. Även på slutet av 1500-talet verkade regeringsmakten ha dålig kontroll över vilka skogar som skulle anses som

² Se avsnitt ”Kronan som ägare av skog”

³ Se avsnitt ”Kronan som ägare av skog”

kronoparker. Vid Söderköpings riksdag 1595 ville hertig Karl genomföra en inventering av kronoparker i hela landet men en sådan utfördes aldrig. Kungamakten fortsatte fram mot 1600-talet att lägga skogar under sig genom att utse dessa som konungsparker. Man markerade skogen med kungens vapen på gränsstenar och tillsatte jägmästare, skogvaktare och hejderidare som kontrollanter så att ingen obehörig nyttjade skogen (Almquist 1928). 1634 är första gången en förteckning över kronoparker dyker upp, den upprättades av dåvarande riksmarskalken Axel Banér. Antalet kronoparker enligt listan är endast i Västergötland mer än 20 stycken. Vilka källor listan utgår ifrån är okänt (Almquist 1928).

Byaskogar

Byaskogar var en speciell typ av allmanning och i litteraturen finns ofta benämningen byallmanning som synonym till byaskog. Jag har valt att använda termen byaskog då byaskogarna skiljer sig i förhållande till övriga allmänningar när det gäller lagar och regler. Byaskogarna ägdes samfällt av byamännen och var byarnas enskilda skogar där de hade en hög grad av självbestämmanderätt och redan på medeltiden fanns möjligheten att skifta byaskogarna. Utvecklingen av dessa kan i vissa områden ha varit en följd av befolkningsexpansionen som skedde under 1000 talet e Kr. Vid denna befolkningsexpansion skedde en förtätning av bebyggelse och odling i de redan etablerade bygderna och när utrymmet inte var tillräckligt i byarna togs nya gårdar upp på utmarken (Myrdal 1999). När nyodlingarna på utmarken ökade minskade avstånden mellan byarna och resultatet blev konkurrens om skogens resurser. Behovet av bland annat byggnadsvirke, ved och kreatursbete ökade per areal och en tydligare gränsdragning mellan byarna blev nödvändig (Ihrfors 1916).

Skogsanvändningen i byaskogarna reglerades olika i de olika landskapslagarna. Östgötalagen ger alla som har del i skogen oinskränkt rätt att hugga i den. I Västgötalagen får alla som har en gårdsstorlek över en viss miniminivå utnyttja skogsresurserna. Upplands-, Västmanna- och Södermannalagen gav enbart jordägande rätt till nyttjande av skogen men hade man en gård som var värd över ett öre fanns inga begränsningar i nyttjanderätten (Almquist 1928). Under dessa regler var man i övrigt fri att nyttja skogen och så länge skogen utnyttjades utan att någon ansåg den överutnyttjad var den alla egendom. Reglerna om skifte av byaskogar är kopplade till konfliktsituationer. När någon ansåg att den överutnyttjades av andra delägare kunde det sluta med att konflikten löstes genom skifte av skogen mellan jordägarna (Eliasson & Hamilton 1999). Rätten till uppodling av byaskog fanns i alla lagarna, om rätten bara gällde byamännen eller om även andra kunde göra nyodling varierade mellan lagarna. För andra typer av allmänningar än byaskog var rätten till odling reglerad bara i vissa lagar till exempel Upplandslagen och Västgötalagen.

Allmänningar

Allmänningarna, som var en samfällt ägd utmark, finns omnämnda i landskapslagarna och redan där stod de under väl utvecklade lagar (Sveriges häradsallmänningar 1918). I vissa landskap hade man också en viss kontroll över vilka dessa allmänningar var som till exempel i Västergötland där det till landskapslagen finns ett tillägg i form av en lista där alla allmänningar i landskapet är nedtecknade. De olika landskapen hade också lite olika förordningar för nyttjandet av allmänningarna till exempel var rätten till odling på allmänning hårdare reglerad i Västgötalagen

än Upplandslagen (Eliasson & Hamilton 1999). Allmänningarna kunde också vara inkomstbringande för dem som ägde rättigheterna till dessa. Ett exempel på inkomst som kunde komma från allmänningar var den avgift som togs ut för de nyodlare som utnyttjade allmänningarna. Denna avgift infördes någon gång under senare delen av 1200-talet (Myrdal 1999). Möjligheten att skifta skog mellan delägare som fanns för byaskogar gällde inte för allmänningarna förrän på 1700- och 1800-talet, till exempel blev det tillåtet att skifta sockenallmänningar på 1730-talet (Hill & Töve 2003). Vad ordet allmänning egentligen innebar har skiftat under historien från att vara ett obegränsat område där alla hade fri tillgång, till att vara de områden som var strikt reglerade i lagarna. I vår första skogsordning från 1647 och i lagar och förordningar under 1700-talet nämns tre slag av allmänningar; sockenallmänning, häradsallmänning och landsallmänning;

Sockenallmänningar var skogsområden som innehades av sockenborna och kunde nyttjas av dessa. Begreppet sockenallmänning finns inte nämnt i landskapslagarna och mycket sparsamt nämnt i övrig dokumentation från samma tid, men det finns uppgifter om att de förekommit sedan slutet av 1200-talet (Almquist 1928). Första gången sockenallmänningar nämns i lagsammanhang är i skogsordningen från 1647, sedan finns de med i förordningar från 1700-talet som en av tre allmännings former (Hill 1999 b). I skogskommissionens dom 25 juli 1693 finns det upptaget en speciell regel för utmarkerna i Hyssna och Seglora socknar, de utsågs till sockenallmänningar istället för Kronoallmänningar. Reglerna för dessa blev likställda de för lands- och häradsallmänningar och sockenborna fick söka utsyning för det virke de hade behov av (Hill 1999 b).

Härads-/hundaresallmänningar var skogsområden som inte hörde till någon bysamfällighet och som ofta låg i gränsområden mot andra härader/hundare. De som kunde utnyttja denna skog var de jordägande bönderna i det härad/hundare som skogen hörde till. Men dessa bönder kunde inte nyttja skogen hur som helst, de var först tvungna ansöka om tillstånd hos häradstinget (Almquist 1928). Äganderätten till häradsallmänningarna är en av de mest omdiskuterade frågorna i svensk rättshistoria (Eliasson & Hamilton 1999). När häradsallmänningar uppkom finns det inga säkra uppgifter om. Begreppet häradsallmänning är för den äldre Västgötalagen obekant och det dyker upp först i den yngre Västgötalagen (Ihrfors 1916). Utifrån detta kan man göra en tolkning att fenomenet har etablerats någon gång under 1200-talet. Från tiden före ett enat Sverige angick häradet/hundaret i första hand de jordägande bönderna i ett avgränsat område och utifrån det var det dessa bönder som gemensamt ägde rätten till häradsallmänningarna. Vid slutet av medeltiden förändrades situationen och på vissa håll utvecklades ”häradet” som ägare till häradsallmänningarna. Vad som låg bakom denna förändring i ägandestruktur är okänt. En teori är att häradstingen genom påtryckning utifrån var tvungna att göra äganderättsanspråk på allmänningarna, för att få behålla sin fria nyttjanderätt till dem. Dessa påtryckningar kan möjligen ha kommit från kungar, stormän eller kyrkans representanter som alla var ute efter makt och inkomster bland annat från skatteintäkter från marknyttjandet på allmänningarna (Ihrfors 1916).

Landsallmänningar hade i de flesta fall lika regler som häradsallmänningar med skillnaden att det var jordägare i hela landskapet som hade nyttjanderätten till dem. Tillstånden för att nyttja skogen söktes då följaktligen vid landstinget istället för hos häradstinget (Almquist 1928). Uppkomsten av landsallmänningar vet man lika lite om som för häradsallmänningarna.

Kronans rätt till allmänningskog

I landskapslagarna finns inga belägg för att Kronan hade någon särskild äganderätt till allmanningarna förutom som enskild jordägare (Eliasson & Hamilton 1999). Däremot finns i andra historiska dokument från denna tid uppgifter om att kungen gör anspråk på en tredjedel av härads- och landsallmanningar. Denna tredjedel går under benämningen Konungsslott och fanns i vissa landskap som Västergötland, Småland och Östergötland. Så länge kungen själv hade konungsslotten förblev allmanningen oskiftad. Om han gav bort eller sålde del av, eller hela sin andel medförde detta så gott som alltid skifte av allmänningsjorden (Almquist 1928). Vilket innebar ett undantag till regeln att allmanningar inte kunde skiftas.

Det är under första delen av 1300-talet som en allt starkare centralmakt etableras med kungen som en allt starkare auktoritet. Tiden präglas också av befolkningsexpansion och ett ökat antal nyodlingar som uppkom på allmänningsmark. Kronans intresse för dessa skatteskyldiga nyodlingar var stort och ökade också sin kontroll över dessa (Eliasson & Hamilton 1999). Detta stora intresse låg naturligtvis i möjligheten till ökade inkomster genom skatterna (Almquist 1928). Kung vid denna tid var Magnus Eriksson och han gav under första delen av 1300-talet en lagkommission i uppdrag att utarbeta en gemensam lag för hela Sveriges landsbygd. Resultatet blev det vi brukar kalla Magnus Erikssons landslag som utkom i mitten av århundradet. Detta är den första gemensamma lagen för hela Sverige som vid tiden fortfarande inte var ett helt enat rike. Genomslagskraften för denna första lag var inte total då häradsbor på flera håll föredrog att följa sina gamla landskapslagar.

Landslagens bestämmelser om allmanningarna blev en kompromiss mellan Götalands och Svealands lagar. Till exempel togs stadgan från yngre Västgötagalagen att nybyggaren på häradsallmanning enbart skulle ha ärftlig nyttjanderätt och inte full äganderätt som var fallet i Upplandslagen (Almquist 1928). Tillfälliga röjningar som till exempel svedjande fick inte längre göras, dessa gav inga skatteintäkter, istället uppmuntrades nyodlingarna och formen för odling var tydligt reglerad. Lagen uttryckte också att kungen hade rätt till en tredjedel av de avgifter som utgick från allmanningarna (Eliasson & Hamilton 1999). Resterande två tredjedelar skulle som förut delas mellan jordägarna i området som hade del i allmanningen, alla efter storleken på sin egendom.

Under 1400-talet görs en revidering av Magnus Erikssons landslag och 1442 kommer den lag vi brukar kalla Kristoffers Landslag. I denna lag tar centralmakten ytterligare ett steg mot starkare kontroll av allmanningarna. Detta visar sig bland annat genom att det i lagen stadgas hur häradsborna skulle utse en bonde och en från adeln som hade till uppgift att häradets intäkter kom in. För sin möda skulle de få ersättning med en femtedel av inkomsterna från allmanningen. I denna lag fanns uttryck som förmedlade en liten annan syn på häradet och kungens ställning i samhället. De intäkter som skulle dras in till häradet var till "*häradets nytta*" och inte till häradsböndernas och kungen hade nu rätt till en tredjedel av häradsallmanningen och inte bara intäkterna från denna (Eliasson & Hamilton 1999).

På 1500-talet då Gustav Vasa var kung utkom det ingen ny lag. Däremot genomförs lagstiftning genom utgivning av kungliga stadgor, mandat och förordningar (Eliasson & Hamilton 1999). Kungamakten stärks ytterligare och runt honom utformas en stark centralmakt med hårdare krav. Vilken rättslig ställning häradsallmanningarna har vid denna tid är oklar. Den fastlagda rätten i

Kristoffers landslag som gav kungen rätt till en tredjedel av allmanningarna innebar i praktiken att dessa nu hade två ägare, kungen och häradet (Eliasson & Hamilton 1999). Centralmakten tog tillfället att disponera allmanningarna och uppmuntrar kolonisation och nybyggen som ökade skatteintäkterna. Denna systematiska skatteläggning av den omfattande kolonisationen var en viktig orsak till de förbättrade statsfinanserna under denna tid (Eliasson & Hamilton 1999).

Skogens betydelse förändras

Under medeltiden var det inte träden i skogen som var det mest värdefulla utan det var nyttjandet av skogsmarken på annat sätt som var det viktigaste. Det som reglerades var upptagandet av nybyggen, svedjebruk, jakt och fiske (Andersson & Björklund 2001). Tidiga dokument som tar upp bestämmelser kring skötsel och bevarande av skogen och dess träd är mycket få. Men ett exempel är en stadga som är utfärdad av Konung Albrekt för Hammars Tridiung i Thrögd år 1369 (Sveriges häradsallmänningar 1918). Där behandlas gemensam bevakning av skogen, begränsning i rätten till virke för häradsborna och att åverkan på skogen snabbt skulle stoppas. Det går också att i stadgan utläsa att bestämmelserna har tillämpats under lång tid före stadgans tillkomst.

Från slutet av medeltiden började synpunkter på ägande av jord att dyka upp. Tidigare var det främst nyttjanderätten av mark som hade diskuterats. Detta vidareutvecklades av Gustav Vasa under 1500-talet bland annat genom allmän skatteläggning. Kronan lade dels beslag på de så kallade ödeskogor som fanns framförallt i Norra Sverige och dels alla avgifter från odlingslägenheter som låg på häradsallmänningarna (Sveriges häradsallmänningar 1918). Vilken rättslig grund som kronan egentligen hade för att lägga all denna mark under sig är oklar (Almquist 1928). Kronan drog också in den allmänna rätten bönderna hade på jakt av de nyttiga viltbråden. Utan den rätten var värdet av skogen för bönderna ganska lågt och de såg ingen anledning att strida för den. Bondeståndets ställning var vid denna tid mycket nedtonat och det påverkade med stor sannolikhet situationen (Sveriges häradsallmänningar 1918). Värdet av skogen låg endast i möjligheterna till nyodling och de skatteintäkter som kronan kunde få in av detta. Virkesproduktion var ännu inte viktigt med undantag för de bärande träden, ek och bok (Eliasson & Hamilton 1999).

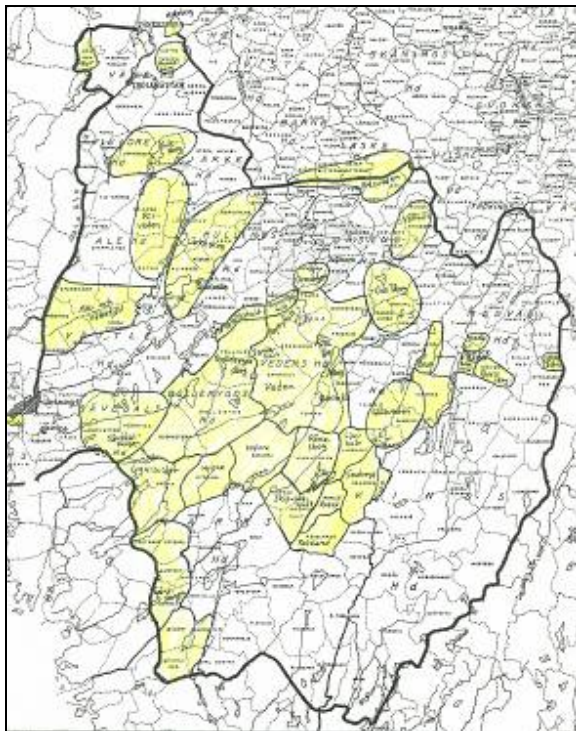
Under 1600-talet skiftade synen och värdet i skogen blev nu istället träden. Bergsnäringen som under denna tid expanderade starkt, krävde stora mängder virke och detta prioriterades nu framför kolonisation och skatteläggning. Idéer om hur skogsresurser skulle användas långsiktigt kom i fokus och 1639 kom ett förbud mot svedjande i Bergslagen för att skogen skulle reserveras för bergsbrukets behov. En viktig anledning till denna förändring var att landets resurser mobiliserades medvetet i de stora krig som den utrikes expansionen förde med sig (Eliasson & Hamilton 1999).

I vår första skogsordning från 1647 togs ingen tydlig ställning till vem som ägde allmanningarna men en del föreskrifter om nyttjandet fanns. Här beskrevs att det fanns skog som stod till landskapens, häradernas och socknarnas förfogande och som var till för invånarnas nytta i fråga om bete, fiske, timmer och ved (Almquist 1928). Skogsordningen innehöll också ett påbud att allmanningarna och torpen på dessa skulle rannsakas. Man ville veta gränserna för skogarna och vilka torp som var lagliga. De som var olagliga skulle rivas och jorden återgå till allmanningen. Anledningen var att adeln hade anlagt frälsetorp på allmänningsmarken och dragit dessa under

sitt inflytande och tog ut en avgift från dessa (Eliasson & Hamilton 1999). Det ingick också föreskrifter om hårdare kontroll av härads- och landsallmanningarna, där till exempel uttag av virke till försäljning förbjöds (Eliasson & Hamilton 1999). Skogsordningen fick dock inte avsedd effekt då de som skulle utföra kontrollen var för feiga. Ett ingripande skulle ha inneburit att de motarbetat sina egna bröders intressen.

Skogskommissionerna

Under 1600-talet fortsätter järnexporten att öka och detta ställer höga krav på skogsförsörjningen (Eliasson & Hamilton 1999). Bergsbruket fortsätter att förbruka virke och skogspolitikerna skärps ännu mer till bergsbrukets fördel. Efter århundraden av oklarhet ville nu centralmakten få ordning i skogen. Resultatet blev att kungen Karl XI på slutet av 1600-talet tillsatte särskilda domstolar, skogskommissioner, för att få ordning på ägande och gränser (Andersson & Björklund 2001). Dessa fick i uppdrag att i första hand undersöka kronoparkernas och allmanningarnas skogstillstånd och deras rätta gränser. Dessutom skulle det undersökas om några olagliga inkräktningar hade gjorts i dessa skogar (Almquist 1928). De viktigaste motiven var att skattelägga och dra in mark till kronan. Arbetet startade i Skaraborgs län i Västergötland 1684, när denna del var klar fortsatte man 1692 i Älvsborg län, det andra av de två länen i Västergötland. Efter dessa gick man vidare med Upplands och Västmanlands län. För kartläggningen i Västergötland utgick man främst från två källor. Dels den lista över Västergötlands allmänningar som finns med i ett tillägg till Västgötalagen och som antas ha författats ca 1325, samt Axel Banérs lista över kronoparker från 1634. Arbetet i Älvsborgs län var klart 1693 och då hade man fastställt gränser för ett 30-tal allmänningar och kronoparker. Dessa tillsammans täckte ungefär en tredjedel av länets yta (Hill 1999 b) (se figur 4).

Figur 4: Området inom det svarta gränser är det gamla Älvsborgs län. De markerade områdena inom Älvsborgs län visar ungerfärlig areal av de kronoallmänningar som skogskommissionen utmätte.

Även denna gång var udden riktad mot adeln och deras anlagda frälsetorp. Adeln och bönderna var naturligtvis emot skogskommissionernas arbete. Deras urminnes rättigheter togs nu ifrån dem och de kunde inte längre hugga sitt husbehovsvirke, svedja för åker och bete på samma sätt som förut. På de allmänningar som kronan nu gjorde anspråk på gällde nya regler. För att kunna nyttja allmanningen krävdes landshövdingens tillstånd och dessutom försvann en viktig inkomstkälla när man inte längre fick sälja träd från allmänning (Hill 1999 a). För adeln var förändringen också stor då dessa förlorade stora delar av sina jorderåden. Antingen hade jorden tagits ifrån dem eller så fick de nu betala skatt till kronan för den. Varje försök från enskilda adelsmän, att på något sätt få en ändring i skogskommissionernas domar avvisades med bestämdhet (Almquist 1928).

Delning av allmänningarna

Under 1700-talet visade sig resultatet av idéerna om statligt ägande av skog. Det fungerade inte särskilt väl. Även om nyttjanderätten till skogen var hårt reglerad fungerade inte alltid kontrollen tillfredställande. Skogsområdena kunde vara stora och svåra att kontrollera och de lågavlönade kronoskogsvaktarna var inte alltid så nitiska. Det hände att de själva ägnade sig åt olaga avverkning för att dryga ut sin låga lön (Andersson & Björklund 2001). Nya tankegångar började dyka upp om att ersätta det statliga ägandet med ett privat ägande. Detta skulle ske genom att skifta allmänningarna mellan enskilda personer. Idén var att en skiftad skog skulle få en välgörande effekt på skogshushållningen. Privata ägare skulle känna större ansvar för sina egna skogar och vårda dem för framtida behov. Redan på 1730-talet blev det tillåtet att skifta sockenallmänningarna. Riksdagen antar en ny allmän lag 1734 som ersätter landslagen, byggningsbalken i denna lag präglas av den nya skogspolitik. Skogsordningen som antas samma år utgör kulmen på denna politik och skatteböndernas rätt till sin egen skog stärktes. Detta gjorde att delningarna av allmänningarna blev mycket värdefulla bönderna och de kunde nu utöka sina egendomar. Genom bildandet av bondeståndet hade de också fått mer att säga till om i riksdagen. Under 1734 begärde bönderna att häradsallmänningarna också skulle delas, vilket var ett strategiskt mål för dem. De skulle på sått få tillgång till värdefulla delar av den svenska skogen. Denna fråga drevs under hela 1700-talet särskilt under 1750 och 1760 talen.

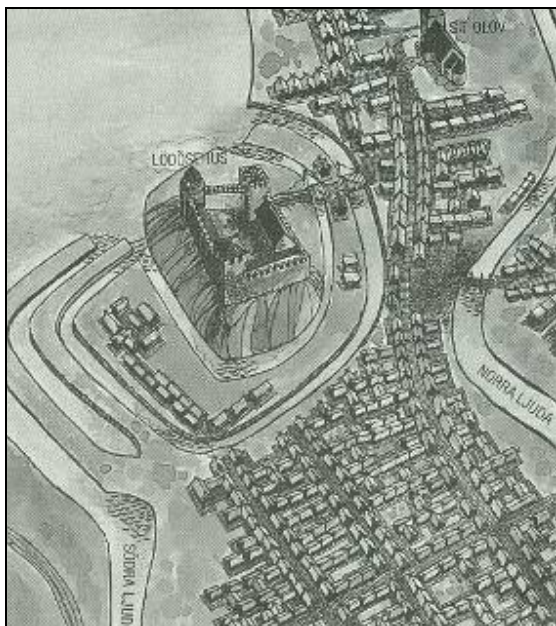
Genom ett kungligt brev den 16 mars 1824 fick även härads- och landsallmänningar delas mellan jordägarna. Kronan avsåg sig därmed äganderätten till allmänningarna men i gengäld skulle marken skattläggas så att kronan inte förlorade sin inkomst från dessa (Almquist 1928). I denna process försvann alla landsallmänningar och en stor del av häradsallmänningarna. Anledningen till denna skiftning i frågan om skogligt ägande berodde på de nya politiska idéerna som kom under 1700- talet. Tiden 1700- - 1800-tal brukar kallas frihetstiden och präglades av tanken att människan skulle ta ett eget fritt ansvar. Ett exempel var idén om att befolkningen skulle få ta eget ansvar för sin egendom. Resultatet av detta blev inte så positivt för landets skogar som man hade hoppats. På vissa håll närmast skövlade man skogen för att få ut maximalt värde. Efter ytterligare några årtionden insåg man att kronan hade gjort en dålig affär. Med nya bestämmelser i 1866 års skogsordning försökte man rädda det man kunde av oskiftade kronoparker och häradsallmänningar (Almquist 1928). Statsmakten stoppade delningen av de samfälliga skogar som fanns kvar för att behålla kontrollen på dessa. Flera av dessa skogar finns ännu kvar som allmänningsskogar.

SKOGEN I VÄSTERGÖTLAND OCH SJUHÄRADSBYGDEN

Västergötland

Västergötland är ett landskap i sydvästra Sverige som tidigt blev bebott av människor. Det finns till exempel spår av permanent åkerbruk i södra Västsveriges skogsbygder som är från sen bronsålder ca 800 – 600 f Kr (Mascher 1995) . Med stor sannolikhet har området varit utnyttjat av människor under en betydligt längre tid. En av förutsättningarna för en tidig kolonisation var att de centrala områdena av landskapet låg över högsta kustlinjen och utgjorde en ö i det hav som bildades efter inlandsisen. Detta höjdläge i Västergötlands sydöstra del är beläget mellan halländska kustslätten och västgötska urbergsslätten (Wallin 1973). Högsta punkten är Galtåsen, 362 m ö h ca 10 km öster om Ulricehamn.

Före 1200-talet var Västergötland en inlandsregion utan direkt kontakt med havet. I väster gränsade landskapet till Halland och Bohuslän som då kontrollerades av Danmark respektive Norge. Dessa hade även kontrollen över Nordsjön och handeln i detta område. Detta förhållande fortgick fram till freden i Roskilde 1658 då dessa delar övergick till Sverige. Men redan vid mitten av 1200-talet fick västgötarna tillgång till havet genom att Danmark överlät en smal korridor till Sverige vid västkusten (Andersson & Björklund 2001). Denna sträckte sig från utloppet av Göta älv och ytterligare 15 km söder ut. Göta älv som rinner från Vänern och ut i Nordsjön bildade gräns mot det norska Bohuslän. Älven användes som transportled in mot Lödöse (se figur 5) som låg halvvägs upp mot Vänern. Under tidig medeltid var Lödöse den enda hamnstad Sverige hade mot havet i väster. Lödöse utvecklades till ett viktigt handelscentrum där bland annat handelsmän tillhörande Hansan öppnade filialer i början av 1300-talet (Andersson & Björklund 2001). Här förekom en intensiv handel och en viktig exportvara under 1300-talet var bland annat trävirke och även bearbetat trä för husbyggnad.

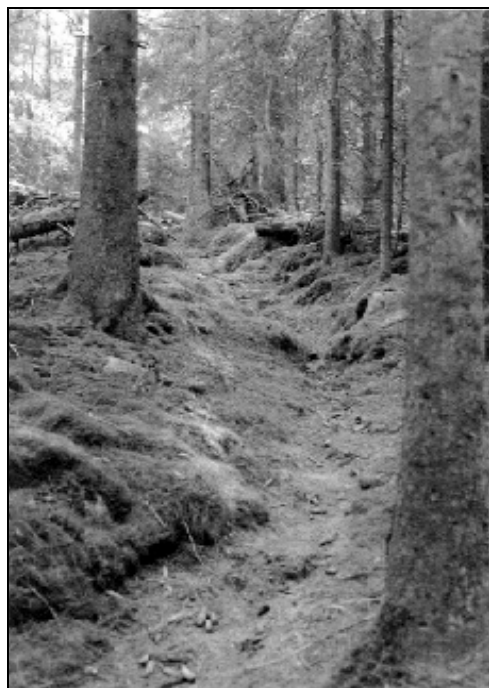

Figur 5:Lödösehus omkring 1300. Rekonstruktion av Kalle Lundberg efter förlaga av Rune Ekre (Andersson & Björklund 2001).

Sjön Vänern ligger mot landskapets nordvästra gräns och här förde Västgötarna en livlig handel med de folk som bodde runt Vänern i landskapen Dalsland och Värmland. Överskottssäd byttes mot järn och skogsprodukter eftersom skog var och är en bristvara på de stora lerslätterna i Västergötlands nordvästra del. Under tiden före industrialismen hade vattendrag och sjöar en mycket viktig funktion som transportled och detta enade folk som levde vid vatten. Detta tycks dock ha varit av mindre betydelse när det gällde sjön Vättern som utgör landskapets östra gräns. Den verkar inte fungerat enande i samma utsträckning som Vänern. En anledning kan ha varit att denna sjö är mindre och har ingen förbindelse med havet som Vänern har genom Göta älv och gav då inte lika stora fördelar för utvecklingen av handel.

Västergötland har också haft stora områden med skog. I nordost mellan sjöarna Vänern och Vättern ligger skogsområdet Tiveden. Detta område består av förkastningar och sprickzoner som gjorde skogsområdet mycket svårframkomligt. Det var en häradsallmanning som ännu vid medeltidens ingång omfattade ett stort obebott gränsområde, vilket utgjorde en naturlig gräns mot landskapet Närke (Tollin 1999).

Lerslätterna i landskapets nordvästra del övergår mot sydöst i ett stort skogsområde, beläget på sydsvenska höglandet. Detta område upptar nästan halva landskapets åt sydost. Det är ett kuperat område med mycket skog, framför allt på höjdlägen med insprängda små jordbruksområden i dalgångarna. Att söderifrån ta sig in i Västergötland genom detta skogsområde var inte helt lätt, men det fanns några framkomliga vägar. Ätrans och Viskans dalgångar är exempel som gav möjlighet till transporter via vatten och på stigar (se figur 6).

Figur 6: Ett annat exempel på gammal väg. Hålväg i skogen Brun, som en gång i tiden var en genomfartsled (Foto Jörgensen 2003).

Dessa leder var under perioder flitigt utnyttjade då gränshandel var vanlig med det danska Halland. Västergötland präglades mycket av att vara gränsbygd mot Danmark och Norge och Adeln var därför också rikligt representerad i landskapet. Under 1500-talet och fram till 1610 låg ungefär var sjunde adlig sätesgård i dessa områden. Det verkar ha varit en gränsadel som hade militära uppgifter att vakta gränsen mot Danmark och Norge.

Västergötlands allmänningar

I listan från ca 1325 som finns med i Västgötalagen, är ett antal geografiska lokaler av olika karaktär nedtecknade och namngivna. Detta är några av de tidigaste uppgifterna som finns om allmänningar i Västergötland. Innehållet i listan är bland annat tre allmänningssåar; Lidan, Tidan och Nossan, ett tjugotal allmänningssjöar, bl a Vänern, Vättern och Hornborgasjön, och nio allmänningsskogar där ibland Billingen och Kinnekulle (Tollin 1999). Därutöver tas cirka 40 allmänningsskogar upp, vilka är spridda över landskapet. Sannolikt har dessa allmänningar funnits under lång tid även före landskapslagarnas nedtecknande (Hill 2001).

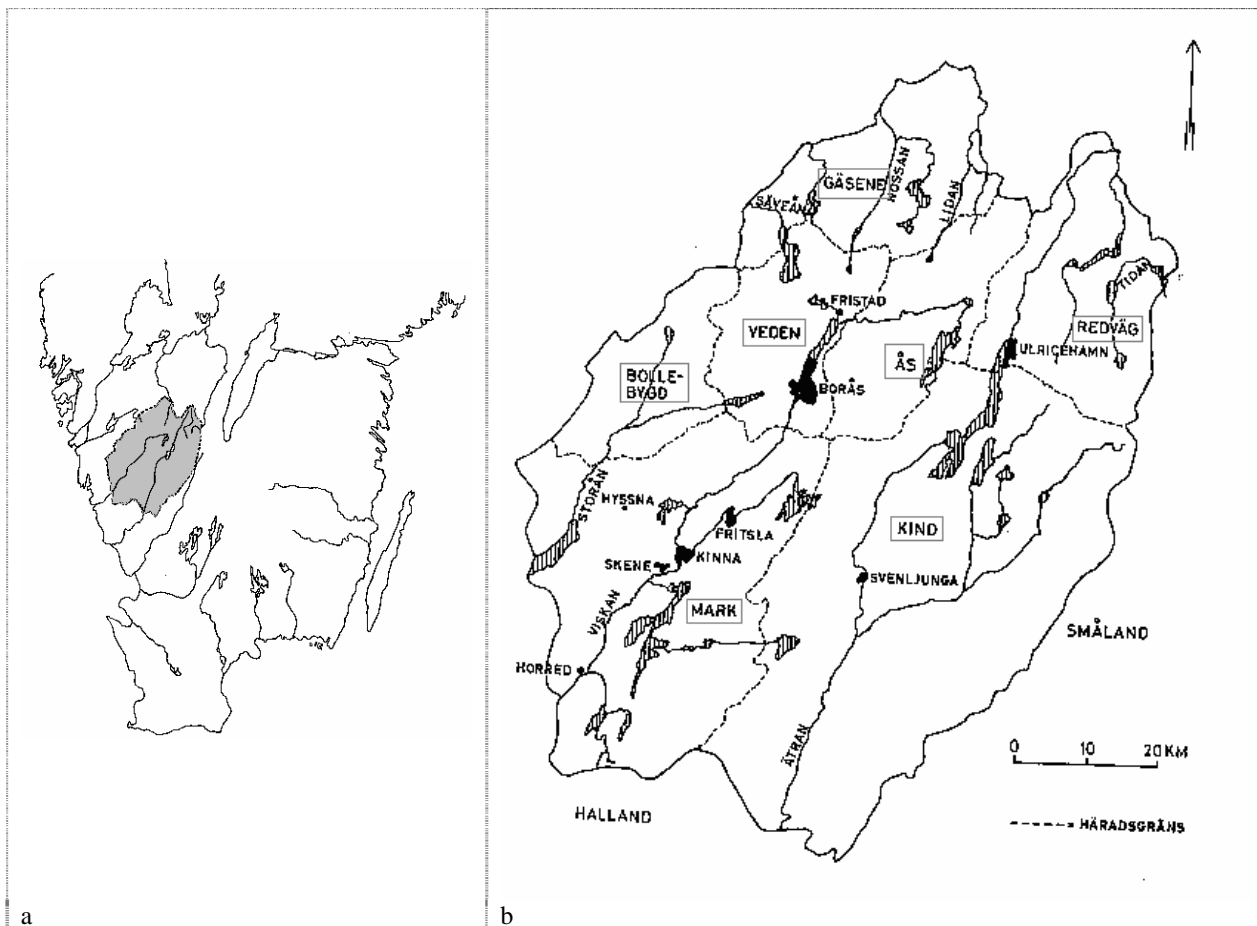
Marken i Västergötland var med stor sannolikhet uppdelad mellan olika ägandeformer redan vid 1200-1300-talen när landskapslagarna nedtecknades. Området var redan då relativt tätt befolkat jämfört med andra delar av Sverige. Exempel som visar på detta är att i Västgötalagen saknas regler för hur mark som inte ägs av någon skulle delas upp mellan jordägare, sådana lagar finns med i de övriga landskapslagarna (Ihrfors 1916). Ett annat exempel är att värdet på jord låg högre i Västgötalagen än i de övriga landskapslagarna. Holmbäck (1920) gör antagandet att allmänningarna i Västergötland redan under medeltiden var avgränsade av fastställda rågångar. Detta var en skillnad från till exempel det medeltida Östergötland där byallmänningar var avgränsade, men inte den övrig skogen som till exempel häradsallmänningarna (Ihrfors 1916).

Skogen en viktig resurs i Sjuhäradsbygden

Västergötland var liksom andra landskap i södra Sverige, indelat i häradar med häradshövding och häradsrätt. Ursprunget till häradsindelningen är mycket omdiskuterat och tidpunkten för indelningen i Västergötland liksom i de andra landskapen är okänd. I det medeltida Västergötland, som också innefattade Dalsland fanns 38 häradar (Karlsson 1991). Dessa finns listade liksom allmänningarna i bilagan till Västgötalagen från 1325.

Västergötlands sju sydligaste häradar (Se figur 7): Gäsene, Ås, Veden, Bollebygd, Mark, Kind och Redväg ingår i ett område som benämns Sjuhäradsbygden (Wallin 1973).

Dessa ligger geografiskt i ett skogsområde beläget på sydsvenska höglandet. Första gången begreppet Sjuhäradsbygden användes i litteraturen, var i en beskrivning om befolkningens fördelning i Sverige skriven av Sten de Geers 1919. Redan tidigare bildade området en näringsgeografisk enhet som gick under benämningen ”*De sju häraderna*” och som hade särskilda handelsrättigheter (Wallin 1973).

Figur 7: a) Sjuhäradsbygdens läge. b) Gränserna för de sju häraderna enligt den gamla häradindelningen (Wallin 1973)

Naturmässigt skiljer sig det skogrika Sjuhäradsbygden från de båda angränsande slättområdena i Halland och i Västergötlands nordvästra del. Jordbruket i området var för litet för att leva på, åkerarealen var låg och sädestillgången var otillräcklig. Detta medförde med stor sannolikhet att det funnits en handel mellan dessa skogs- och slättbygder där man utnyttjat sina respektive produktionsfördelar. Skogsbygden köpte spannmål från slätten som i sin tur köpte skogsprodukter från skogsbygden (Andersson Palm 1990).

Handeln blev ett viktigt komplement till jordbruket och naturligtvis nyttjades skogens resurser. Exempel på mindre handelsvaror som gårdfarihandlarna, knallarna reste runt med var vävnader av vadmal, bundna ullstrumpor, beredda hudar, hästtacken av hår, smide, träföremål av olika slag till exempel svarvade skålar och fat (Hallset 2001). Skogen i området var viktig både i direkt form som virke för till exempel byggnader och slöjdföremål men också indirekt som till ved, bränsle vid järnhantering, råvara till tjära, pottaska och skogsbetet m.m.

Skogsbetet hade stor betydelse i Sjuhäradsbygden då handel med oxar under medeltiden var en viktig näring. Denna handel är även omnämnd i Västgötalagen, där man kan läsa att utförseln av oxar har skett i flera riktningar ut i landet, till exempel till Närke, Västmanland, Östergötland,

Småland. Även export till grannländer som Danmark och Norge har förekommit (Andersson Palm 1990). Att denna handel med oxar hade stor betydelse i Sjuhäradsbygden kan man också se i ett exempel i 1554 års räkenskaper från Örebro slott. Här har noterats att detta år kom en fjärdedel av de oxar som förtullades i Örebro från Bogesund, idag Ulricehamn, i östra Sjuhäradsbygden (Segeberm & Larsson 1993). Andra exempel på export under slutet av medeltiden, får vi från hamnstäderna Lödöse och Varberg. Från Varberg 1516 exporterades bland annat timmer och kvarnstenar. Från samma stad 1523 gick det båtar till England med timmer, bjälkar och tjära. Lödöse exporterade 1546 vax, nötter, timmerstockar, knaphult som var ett virkessortiment som användes vid tunnbindning, bräder av bland annat gran, ved m.m. I Varberg 1549 förbjöds handel med tjära, järn, lin och skinn emedan stock och stenhandeln fick fortsätta (Andersson Palm 1990). Genom dessa uppgifter får vi en aning om att skogen även i andra former vid denna tid hade stor betydelse för området. Genom att studera medeltida ortnamn från området, kan man också härleda skogens ekonomiska betydelse. Några exempel är: ”Skepshult” som berättar om timmerhyggen till skeppsbyggnad, ”Smedsbo”, ”Smältaryd”, ”Järnhestra” om järnhantering, otaliga namn på ”kol-” om kolningsprodukter. Handeln med oxar har gett namn på socknar som ”Öxnevalla” och ”Öxabäck” (Andersson Palm 1990).

Mot slutet av 1600-talet då nordsjöhandeln med holländarna hade ett uppsving, var det goda konjunkturer för export av beck, tjära och skeppsvirke (Andersson & Björklund 2001). De fanns även egna skeppsvarv vid västkusten och vid Göta älv som efterfrågade ek och tallvirke. I den södra delen av Sjuhäradsbygden smygavverkades och smugglades många ekar över gränsen till det danska Halland (Hill 1999 b). Det var främst de grövsta och bästa träden som plockades och det fanns en allmän attityd bland folket att ”*det inte jag tar, det tar grannen*” (Andersson & Björklund 2001). Detta tillsammans med en befolkningsökning, som innebar ett högre tryck på skogen när det gällde skogsprodukter för husbehov, tog hårt på skogen i allmänningarna. Det fanns områden i Sjuhäradsbygden som blev helt skoglösa. Svedjebuket var också en orsak till en del av de skoglösa områdena. 1869 fick antikvarie Gabriel Djurklou i uppdrag att inventera fornlämningar i södra delarna av Sjuhäradsbygden (Hill 1999 b). I sina anteckningar berör han även skogstillståndet i området. Han noterade att på vissa ställen fanns det skog kvar medan det på andra ställen saknades nästan helt. Där skogsmark fanns i förbindelse med åar eller sjöar, till exempel Viskans dalgång och sjöarna Lygnern, Tolken och Öresjöarna, hade man inrättat flottleder. I dessa områden var skogen i stort sett kalavverkad. Denna utglesning av skog fick bland annat myndigheterna att reagera och från 1800-talet och framåt började idéer om skogsvård dyka. Detta resulterade så småningom i skogsplanteringar. De olika skiftesreformerna innebar att utmarken delades upp på olika jordägare och med tiden försvann skogsbetet. Dessa två händelser hade stor betydelse för att skogen kunde återhämta sig från ”*skövlingarna*”.

Skogen i Sjuhäradsbygden ligger i gränzonen mellan barrskogsområdet, taigan i norra Europa och lövskogsområdet i mellersta Europa. Området brukar kallas södra eller ekblandade barrskogsregionen (Aronson et al 1988). Det innebär att skogarna domineras av barrträd men det finns enstaka eller mindre områden som domineras av ädla lövträd. I de syvästra delarna kommer man in i södra lövskogsregionen och lövskogen har här troligen konkurrenskraft mot granen. Fördelningen mellan gran- och lövskog har varierat under historiens lopp sedan senaste istiden. I perioder med varmare klimat har de ädla lövträden förmodligen haft ganska stora arealer, medan granen har tagit över i de kallare perioderna. Människan har naturligtvis också påverkat fördelningen i synnerhet i de mer tätbefolkade områdena. Bättre mark som var lämplig för ädellöv undanröjdes till fördel för jordbruket (Wallin 1973). En av näringarna i området under

1600-talet var pottaskebränning som förmodligen förbrukade en stor del av bokbeståndet, dessutom täljdes det en hel del kärl i trädslaget bok för de lokala hushållen och till försäljning (Ljungström 1865). Sedan skogsplanteringen startade kring sekelskiftet 1900 är skogsmark i stor utsträckning planterad med barrträd, främst gran. Områden som blir över för dagens lövskog är blockiga och steniga områden nedanför branta bergväggar och på krön ovanför dessa (Wallin 1973). Man kan även idag hitta många små dungar och några mindre bestånd av bok och ek i barrskogen, framför allt vid sjöarna Tolken och Åsunden, arealerna ligger i allmänhet på några få tiotal hektar (Wallin 1973). En del av dessa kan vara rester av betydligt större lövdominerade skogsområden från tiden före 1700-talet.

I skrifter från 1800-talet framkommer ofta att det funnits en tid då området varit rikt beskogat av lövträd. Ett exempel på detta är Ljungström som 1865 skriver följande om Ås och Vedens härader i Sjuhäradsbygden; ”*Fordomdags, då de rika bokskogarna här stodo på höjderna och speglade sig i de lugna vattnen där nere i dalarne, när de trotsiga ekarna i mängd reste sig här på bergen...*”. Andra dokument som kan berätta om detta är till exempel domböckerna, där det ofta förekommer tvister om ollonbetet och olovligt huggna ekar, som på den tiden tillhörde kronan. Tidiga kartor berättar också om en större förekomst av lövskog i Sjuhäradsbygden. Ett exempel är en länskarta över Älvsborgs län som är upprättad år 1656 av Kietell Classon Felterus. På denna förekommer skogstecken i form av träd, som tyvärr inte uppdelat på löv- respektive barrskog men på flera håll är det textat ”*Ekeskog*” eller ”*Bokeskog*” (Wallin 1973).

BRUN, EN ALLMÄNNING I VÄSTERGÖTLAND

Brun var en allmänningsskog som låg i Västergötlands sydöstra del, på gränsen mellan de två häraderna Ås och Redväg. Dessa häradar är två av sju som ingår i området Sjuhäradsbygden. I detta arbete behandlas den del av skogen Brun som låg i Ås härad och domböckerna som studerats kommer från Ås häradsting. Skogen Brun var viktig för människorna i bygden då jordbruket oftast inte räckte till att leva av. Människorna hittade alternativa näringar från skogen som ett komplement för att klara uppehållet. Skogen blev på slutet av 1600-talet en kronoallmanning vilket startade en konflikt med de sockenbönder som ansåg sig ha rätten till skogen.

Brun före skogskommissionens dom – tiden före 1690-talet

Skogen Brun var en allmänningsskog redan under tidig medeltid. Att vi kan veta det beror på att skogen finns omnämnd redan i Västgötalagen, i en bilaga som består av en lista med alla allmänningar (Lundahl 1961). Denna lista antas vara författad omkring 1325. Den exakta geografiska placeringen av allmänningarna och vilken typ av allmanning det var frågan om saknas i denna förteckning. Lundahl (1961) har analyserat förteckningen och gjort en geografisk beskrivning för de allmänningar som han kunnat härleda. Hans beskrivning för skogen Brun är följande: ”*såsom nu, i Brunns socken, Redvägs härad, samt i Södra Vings socken, Ås härad*”. Vilken typ av allmanning Brun var finns inte beskrivet i denna lista. Det är först när skogskommissionen 1693 klassificerar den som ”*kronoskog och allmanning med namnet Brun*” som vi vet under vilka regler skogen stod.

När det gäller gränsdragningen för allmänningen Brun har den säkert diskuterats en del under århundradena då den låg på båda sidor om en häradsgrens. I ett exempel från den 30 maj 1634 behandlades gränsdragningen mellan Ås och Redvägs häradar i tinget. Anders Persson i Svarttorp hade fullmakt för Lars Sparre, ägare till Hökerums säteri som var ett av storgodsens i Södra vings församling. Han hade med sig en gammal skrift från ett tidigare ting där gränserna var beskrivna. Dessa lästes upp och blev av alla närvarande parter godkända att vara sanna och rätta (Mannerfelt 1915). Vilken process som låg bakom detta till synes enkla beslut är här okänt.

Skogsnyttjande tiden före 1690-talet

I domböcker från början av 1600-talet kan man hitta inlägg som på olika sätt berör skogsutnyttjandet och skogstillståndet på Bruns skog. Det handlar bland annat om bönderna i Ving socken och deras nyttjande av Bruns skog. I Ås härad's dombok från den 10 juni 1619 var det nyttjandet av ”*hassel och trän*” som stod i fokus (Mannerfelt 1915). Där framgår att på begäran av fogden Henning Herrmansson på Sundholmen, en fastighet vid sjön Tolpens sydvästra strand, synade nämnden Bruns skog den 11 juni. De kunde då konstatera att en del hasselbuskar och träd var skadade. Fogden Herrmansson begärde att bönderna skulle förbjudas tillträde till skogen på grund av deras vårdslöshet. Bönderna försvarade sig med att de enligt gammal hävd hade rätt att utnyttja skogen Brun. Dessutom låg Sundholmen i grannsocknen Espered, vilket innebar att Herrmansson inte hade tillgång till skogen Brun. Kungliga majestäts fogde gav bönderna rätt och de fick fortsätta bruka skogen enligt sin gamla hävd.

Skogens utseende tiden före 1690-talet

Direkta beskrivningar om skogens utseende från denna tid är svårt att hitta, då bevarade dokument inte är så många. Utifrån uppgifter i till exempel domböckerna kan man ändå få information om vad som förekom och vad i skogen som var viktigt i människornas liv. Ett exempel är från Ås härads dombok från den 10 juni 1619 som togs upp i stycket ovan. Här synades skogen på begäran av fogden på Sundholmen och det noterades att en del hasselbuskar och träd var skadade. Av detta kan vi förstå att hassel har förekommit i skogen Brun vid den tiden och var så pass viktig i hushållningen att den togs upp vid tinget. Ett annat exempel är Ljungströms (1865) häradsbeskrivning över Ås; *”Skogen Brun måste ha varit vacker under forntiden då den bestod av bokar och ekar vilkas förmultnande stammar, i storlekar som för tanken till sydländernas urskogar, ännu idag finns kvar”*. Att området tidigare varit mer rikt på lövskog än vad som är fallet idag är mycket troligt, då det ligger på gränsen till mellersta Europas lövskogsområde. Under varmare perioder har lövskogsandelen troligtvis varit betydligt större.

Brun efter skogskommissionernas dom – statlig skog 1693 - 1787

Under 1600-talets sista årtionde sker en dramatisk förändring för dem som nyttjade skogen Brun. Skogskommissionen utfärdar en dom den 25 juli 1693 som innebär att skogen Brun övergår till en *”kronoskog och allmänning med namnet Brun”*. Enligt skogskommissionernas arkiv gjordes det en rannsaking den 10 juni 1619 som gav en utförlig beskrivning av gränserna för skogen. Det var dessa gränser man nu utgick ifrån när kronoallmännings Bruns gränser bestämdes. Denna förändring innebar att nyttjandet av skogen markant begränsades för alla dom som tidigare kunnat utnyttja den. Nu krävdes godkännande från kronan för alla slags ingrepp.

Bönderna som före skogskommissionens beslut utnyttjat skogen var naturligtvis missnöjda och dessa begärde vid återkommande tillfällen under 1700-talet att skogen skulle gå tillbaka till dem. Ett exempel är från sommaringet den 4 juni 1785 (mål nr 53) då ett mål behandlades, som uppskjutits från vårtinget samma år. Vings sockenmän ville i detta mål riva upp skogskommissionens beslut. Vice häradshövding Herr Birger Ludvig Temtander förde sockenmännens talan, som han också hade fullmakt för. Det fanns flera fullmakter upptagna i detta domboksprotokoll, förutom den som hade lämnats in vid föregående ting, vårtinget 1785. Det var en fullmakt från den 18 juni 1782 som gav tillstånd att *”söka återförande”* av skogen Brun från kronoallmänning till *”Vings socken enskilda sockenskog”*, *”som den av äldre tider alltid varit hävdad”*. Fullmakten är undertecknad i september 1783. I fullmakten fanns också en beskrivning av hur utmätning och betalning för ett sådant arbete skulle genomföras. Detta visar på att processen pågått under en längre tid och förmodligen finns också tidigare under 1700-talet mål kring detta ämne.

I samma domboksprotokoll som ovan, den 4 juni 1785 (mål nr 53) finns också ett personligt inlägg. Det framgår inte av domboksmaterialet vem denna person är, då det just här saknas sidor i original källan. Även början av texten saknas och man kommer därför in mitt i handlingen. Här antyds att det ska tas ett beslut angående kronoallmännings Brun och om denna ska övergå till att åter bli Ving sockenskog. Personen som skriver antyder en rädsla för ett sådant beslut, då det skulle kunna skada skogen och rikets inkomst av denna. Personen tar också upp vikten av att rösa, dvs. markera gränserna, för den privatägda redan skiftade skogen, så att intrång kan minimeras och att man härigenom sparar på skogen. Det skulle också hjälpa de privata

skogsägarna att vårda sin egendom till hemmanets behov och även möjliggöra viss försäljning till skoglösa grannar. Dessa skulle då kunna få tag på skog på kortare avstånd och till mindre besvär. Genom detta skulle man kunna spara på allmänningsskogarna under en längre tid.

Skogsnyttjande

Ett av de vanligaste användningsområdena för virke var till nybyggnationer och reovering av de gamla byggnaderna. I domböckerna finns det många exempel på ansökningar om att få ta ut virke till dessa ändamål. Vid vintertinget 1701 (mål nr 20) fick säteriet Hökerum beviljat att få utsynat 80 stycken timmerstockar på kronoallmanningen Brun för att upprusta en ladugård, köks- och bodbyggnad. Även de stora sätesgårdarna i området hade tillgång till kronoallmanningen i egenskap av jordägare även om dessa också kunde ha egna enskilda skogar. Det verkade också förekomma rationaliseringar när det gällde ansökan om virke till reovering. Till hösttinget den 21 oktober 1778 (mål nr 61) lämnade kronolänsman Per Löfgren in en utsyningslista på det virke som behövdes för nybyggnationer och förbättringar i hela häradet. Det var kronolänsman Per Löfgren och skogsvaktaren Sven Ekedahl som hade gjort en utsyning vid hemmanen i häradet. Uppgifterna hade samlats ihop i en lista som nu lämnades till tinget för en gemensam ansökan. Tingsrätten gjorde en justering av listan och tog bort alla noterade ekar. Det hade nämligen kommit direktiv från kungliga majestät, att alla ekar som ansöktes för privata byggnader inte skulle beviljas förrän den nya skogsordningen hade kommit. Efter denna justering lämnade Tingsrätten listan till Landshövdingen som skötte utstämplingen av virket.

Den rättsliga gången för att få ut virke från skogen var omständlig, vilket gjorde att människor försökte ta en enklare och snabbare väg. Detta syns i frekvensen av anmälningar om olovlig huggning, som var vanligt förekommande bland domstolens ärenden. Det verkar som om det oftast handlade om mindre träd och kvantiteter. Slutsatsen i många fall blev att de hade tagit vindfällan, toppar och grenar som det var tillåtet att ta vara på utan tillstånd. Det var bara de växande, friska träden man skulle ha tillstånd för att få fälla. Från sommartinget 1749 (mål nr 17) och vintertinget 1775 (mål nr 24) finns exempel på några som utan tillstånd hade huggit gärdsel, vilket var virke för inhägnad, på kronoallmanningen Brun. Dessa straffades med böter. Vid vintertinget 1786 (mål nr 32) anklagades en dräng för att ha huggit och transporterat bort frisk gran från allmanningen Brun och detta skulle straffas med böter. Hans husbonde, regementsskrivaren herr Anders Salberg hade skrivit ett försvarsbrev för drängen. I detta brev förklarades att drängen inte alls tagit frisk gran utan endast kvistar och toppar och vindfällan till ved. Detta var tillåtet enligt skogsordningen från 1734 i paragraf 2, och tingsrätten friade därför drängen. Vid samma ting, vinterting 1786 (mål nr 33) blev även Berndt Andersson i Romsås Arfvidsgården anklagad för att ha huggit och kört bort en frisk gran. Genom nämndeman Anders Michelsson i Härna framfördes att Berndt inte fällt någon frisk gran, men erkände att han tagit vindfälla och torr gran som han ansåg, *”honom varit tillåtit efter skogsordningen och till skogens rensning”*. Han hade också ett vittne, kronoskytten Sven Holm, som hade mött Berndt i skogen med lasset och som intygade att lasset inte innehöll någon frisk gran. Det hela slutade med att Berndt friades. Det hände också att personer som inte hade del i skogen försökte utnyttja den. Ett sådant fall togs upp vid vintertinget 1775 (mål nr 25) då fyra personer hade huggit och kört iväg 12 stycken friska timmerträd. Det var förmodligen ett ganska vågat företag. De erkände brottet och straffades med böter. Att hugga, svedja och odla i skogen var som tidigare nämnts inte tillåtet utan landshövdingens tillstånd. Om det förekom och upptäcktes skulle det efter rättegång straffas med böter. Vid hösttinget den 21 oktober 1778 (mål nr 15) tas ett ärende upp som var uppskjutet sedan senaste tinget, sommartinget 1778. Det var några personer som hade huggit, svedjat och

odlat på sina uppodlingsplatser och nyhemman i skogen. De friades dock denna gång då domhavanden med nämnd hade synat skogen och ansåg att ingen större skogsskada hade skett. Nämnden ansågs att de felat på grund av enfald. De varnades för att på nytt hugga och svedja skog på uppodlingsplatserna utan att ha lagligt tillstånd, om dom ville slippa ”laglig näpst”.

Under 1700-talet blev man mer restriktiv med att bevilja nyodlingar och svedjande i skogen. Man ansåg att detta förstörde skogen, som var viktig för den alltmer växande industrin. I mål 32 från hösttinget 1778 påstår Jonas Jansson i Björnared att han den 18 juli samma år fått tillstånd från herr Landshövding i länet att odla upp en mosse eller kärr på kronoallmanningen Brun, mellan Liuberg och Dumbäcken. Nu ansökte han skriftligen om tillstånd att röja bort ”krake- och buskeskog” på denna plats för att kunna odla upp marken. Han ansökte också om utsyning av virke till manbyggnad och laduhus för att kunna bo och leva på detta nyhemman. Enligt tingsrätten hade Jonas Jansson inte fått tillstånd till uppodlande av mosse och ansåg inte att den skulle vara tillräckligt stor för ett hemmantal. Tingsrätten beslutade att lämna över avgörandet till landshövdingen, med kommentaren att landshövdingen lär förordna att den ”växande dugeliga skog” som finns på mossen utsynas till dem som är beviljade därtill. Samt att han bestämmer huruvida sökanden ska få fälla de övriga, förmodligen med avsikten att svedja till skogens fördärv. En formulering som gav ett tydligt stöd till landshövdingen hur han skulle besluta.

Industrins allt hårdare tryck på skogstillgångarna i vissa områden under 1700-talet, fick till följd att många började känna oro för att den skogliga resursen skulle ta slut. Detta gav bland annat upphov till tankar om skogsvård och jag hittade ett exempel på detta från Ås härads vinterting 1779 (mål nr 31). Kronoskogsvaktaren Sven Ekedahl anmäler de hemmansägare som hade skyldighet att utföra röjning på kronoallmanningarna Brun och Gälaveden, men inte hade utfört detta. Enligt skogsordningen paragraf 4 (1734), var man skyldig att röja toppar och kvistar efter avverkning, för återväxtens skull (Hill muntl. 2005). Beslutet uppsköts för att nämnden först skulle göra utsyning av skogen. Fallet togs upp igen på sommaringet 1779 (mål nr 61) men de tog inte heller nu några beslut utan sköt upp fallet till nästa ting.

Tjuvskytte var också ett ämne som dök upp i tingen. Här nedan följer två exempel där det var tjäder som skjutits utanför lovlig tid. Vid vintertinget 1775 (mål nr 11) anmäldes Anders Persson i Ryet i Kinds härad och Tvärreds socken. Han hade skjutit en tjädertupp under förbjuden tid på kronoallmanningen Brun. Han erkände och dömdes till böter. Vid hösttinget 1778 (mål nr 13) tas också ett fall med en påstådd tjuvskjuten tjäder upp. Jägmästaren Birger Bergendahl hade anmält drängen Lars Persson i Mastunga för att våren 1777 skjutit en tjäder. Jöns Ericsson vid Boga qvarn hade en fullmakt och förde Lars Persson talan i tinget. Jöns Ericsson nekade till anklagelserna och påstod att Lars inte kunde skjuta och ännu mindre utföra det brott han var anklagad för. Det fanns ett vittne, det var den avskedade korporalen Sven Hector, som i början av våren 1777 köpt en fågel av Lars Persson för 16 skilling. Vittnet visste inte om Lars hade skjutit fågeln själv eller var han fått tag på den. Utslaget blev värjemålsed vid nästa ting, vilket innebar att den åtalade genom ed kunde bevisa felaktigheten hos motpartens påstående. Detta gällde när det endast fanns ett vittne och gick då under begreppet halv bevisning. Det var nämligen inte tillräckligt för ett domslut. I Vintertinget 1779 (mål nr 84) tas ärendet upp igen. Nu hade drängen Persson möjlighet att bli fri från anklagelserna, men Persson hade förhinder och dök inte upp. Detta innebar att han ”brustit eden” och tingsrätten dömde då till böter. Det finns en annan typ av ärenden relaterat till jakt. Vid flera ting finns det noterat att kronoskogvaktare, kronoskyttar och heideridare, som var en äldre benämning på skogvaktare,

visar upp skinn av vilt som de skjutit utan skallgång. Det finns inga domslut i samband med dessa utan verkar vara mer en informativ fråga för att tinget skulle få kännedom om det skjutna viltet. Det framgår inte av dessa domböcker varför detta skedde. Exempel där sådan här information togs upp är vintertinget 1776 (mål nr 9, 10) och vintertinget 1779 (mål nr 27, 28).

Skogens struktur

Industrins tillväxt under 1700-talet förändrade drastiskt skogens betydelse. Som tidigare nämnts steg oron för att den skogliga resursen skulle ta slut i vissa områden. På många håll började skogarna utarmas och bli glesa och på sina håll rent av helt kala. Peter Roth, en predikant i Vings församling i slutet av 1700-talet, skrev i sin beskrivning över Ving i Ås härad 1784, om den bristande hushållningen av skogen. Han ansåg att problemet låg i att man ännu hade oskiftade allmänningar och även om skogsvaktaren skulle ha velat göra ett bra jobb skulle han haft svårt att utföra det. Skogen togs innan den hunnit tillväxa ordentligt och den ”växterlige” skogen användes till sådant man lika gärna kunde ha använt toppar och grenar till. Allmänningarna var vid denna tid enligt Roth snart utdöda. Svedjande var förbjudet men allmänheten gjorde detta ändå för att de ansåg att återväxten gynnades av behandlingen. Om man inte brände växte det enbart mossa och varken skog eller gräs.

Kronoallmanningen Brun verkar under 1700-talet till största delen ha bestått av granskog. Från det domboksmaterial som jag kommit i kontakt med är det mycket sällan lövträden behandlas. Eken var vid denna tid skyddad men den finns inte nämnd i de ärenden som specifikt berör skogen Brun. 1746 red Linné över gränsen från Skaraborgs län och in i Sjuhäradsbygdens norra del. Han beskriver trakten vid Borås, som ligger nordväst om skogen Brun, som mycket ”steril, granfull och ojämn som själva Ångermanland” (Aronsson 1998). Han döpte trakten till Västgötafjällar. Ljung och klockljung var karaktärsväxter i det tunna jordlagret och i dalarna växte granskogen så tät, att bara mossa och enstaka blåbärsplantor kunde växa på marken. Lövträden fanns då som nu omkring gårdarna och de odlade platserna.

Skogen åter till bönderna – efter 1787

Efter en lång och hård kamp fick bönderna sitt önskade resultat. Den 17 april 1787 återvanns allmanningen Brun till Vings socken genom en dom i Göta hovrätt (Hill muntligt 2004). Skogen gick efter domen under benämningen Vings sockenallmanning Brun. Detta beslut var inte unikt vid denna tid. Det var många skogar som runt sekelskiftet 1800 återvanns av bönder i Sverige. Det var ett uttryck för den nya politik som hade vuxit fram under 1700-talet. Framförallt var det en alltmer självmedveten bondeklass som utnyttjade alla möjligheter att tillvarata sina intressen (Eliasson & Hamilton 1999).

Nu började nya aktiviteter kring skogen Brun och vid sommaringet 1789 (mål nr 54) utsågs nya personer till bevakningen av skogen. De tidigare hade innehaft uppdraget i flera år fast de enligt skogsordningen skulle bli befriade efter ett år.

I början av 1790-talet var det dags för en ny process kring skogen Brun. Nu när skogen hade blivit en allmanning igen fanns möjligheten att skifta den och arbetet med storskifte sattes igång. En lantmätare vid namn Jonas Lindskog fick i uppdrag av konungens befallningshavande att avmäta Ving sockenskog på karta. När han den 23 oktober 1795 var klar med detta arbete sammankallade han samtliga skogsägare för att de skulle komma överens om delningen. De

kunde dock inte komma överens. De var oense om hur beräkningarna hade gjorts för inhägnader, om mark hade tagits i nylig besittning eller om den ägdes enligt urminneshävd, om nyhemmanens bästa bestånd och så vidare. Det var också stridigheter om vilka som skulle ha delaktighet i den återvunna sockenskogen. Vissa hade inte varit delaktiga före kronoallmänningens grundande så frågan var om de nu hade någon rätt till del av skogen, vilket gällde främst säterierna Hökerum och Säby. De övriga delägarna var emot att dessa storgods skulle vara med och dela på skogsmarken. Det hela slutade med att innehavarna av skogen inte ville gå med på att skifta denna. Lantmätaren Jonas samlade alla stridigheter i ett protokoll och lämnade in detta till domstolen så att delägarna kunde tvista där. När domstolen fattat ett beslut på att skogen skulle delas skulle arbetet med avmätningen kunna slutföras. Vid vintertinget den 18 februari 1796 (mål nr 22) togs det upp i domstolen.

Hovrättskommisarien Herr Samuel Ridderspore förde Vings sockenmäns talan. För Säteriet Säby talade Ryttmästaren välborne Herr Bo Oxehufvud, som företrädde sin mor Fru Jeanna Andrietta Göthenstjerna genom fullmakt. Herr Bo Oxehufvuds bror Herr Tönne Oxehuvud var arrendator på Säteriet Hökerum. Han hade fullmakt från ägarinnan högvälborna Fru Grevinnan Amalia Ramel och förde hennes talan.

Bo Oxehuvud hade synpunkter på sockenmäns fullmakt. Det var bara fyra personer som hade skrivit under denna och han ifrågasatte om fullmakten då var laglig och ville ha domstolens prövning i fallet. Bo Oxehufvuds förslag var också att de sockenmän som inte personligen infunnit sig, eller genom behörig och laglig fullmakt ”*befullmäktigat någon å sina vägnar*”, skulle anses ha förlorat sin talan. Dessutom ville han poängtera att de som fanns nedskrivna på fullmakten inte gjort det själva eftersom de inte var skrivkunniga. Han ansåg att fullmakten blev mindre trovärdig på grund av detta och ville också att dessa synpunkter skulle föras in i protokollet.

Samuel Ridderspore försvarade fullmakten. Han ansåg att det skulle vara omöjligt att få en hel socken eller menighet att komma överens och välja ut vissa personer som skulle utfärda och skriva under en fullmakt. Samuel Ridderspore ansåg i motsats till Bo Oxehuvud att fullmakten var laglig i synnerhet då den hade erkänts och medgivits av sockenmännen.

Vid detta ting den 18 februari 1796 var ständige domhavanden, vilket var domstolens ordinarie ordförande, sjuk och ersättare var vice häradshövdingen B L Temtander som då blev särskilde domhavanden. Temtander informerade nämnden om att han tidigare varit ombud för Vings sockenmän. Dels vid frågan om att återvinna kronoallmänningen Brun till Ving socken och dels vid en rättegångstvist rörande gränsdragningen mellan Vings och Bruns sockensskogar. Han informerade också om att ägarna till Hökerum och Säby aldrig hade varit inblandade i frågan om att återvinna kronoallmänningen Brun till att bli Ving sockenskog. Dessutom hade dessa ägare till säterierna varit Vings sockenmäns motparter i målet rörande gränsdragningen mellan Ving och Bruns sockensskogar, då de var ägare till hemman i Bruns socken.

Domen i målet om laga delning av sockenskogen sköts upp till sommartinget. Då tingsrätten förklarade ”*särskilde Domhavanden*” för jävig enligt 13 kap. § 1 i Rättegångsbalken. Vings sockenskogs delägare var tvungna att till sommartinget ansöka hos ”*Kungliga Majestät och Rikens Höglof. Götha Hofrätt*” om en ojävig domare om den ”*ordinarie ständige Domhavanden*” inte blev frisk.

Fem år senare var tvisten dock över och 1801-1802 förrättades storskiftesdelning av Vings sockenskog. Lantmätare Jonas Lindskog införde detta på karta och det upprättades sedan vid Ås häradsrätt den 25 maj 1803 (Skifteshandlingar 1861).

I mitten av 1800-talet hade en ny diskussionen startat, den om laga skifte. I Skifteshandlingar över skogen Brun från 1861-1871 (nr 2348) finns en beskrivning över processen. Det fanns naturligtvis delade meningar om vikten av att utföra ett sådan här process. Vissa delägare tyckte storskiftet från 1803 var så bra att laga skifte var onödigt. Det fanns däremot andra delägare som yrkade på laga skifte för att storskiftet inte hade delat ägorna rättvist. Den 14 oktober 1861 var kommissionslantmästaren på besök på gården Bredareslätt i Vings socken, för att fortsätta och fullborda laga skifte på Vings sockenskog. Under dagen bestämdes också att en besiktning av marken ute i fält skulle göras. På grund av detta försköts fortsättningen av sammanträdet till nästa dag. Följande dag den 15 oktober togs beslutet att laga skifte skulle uppskjutas tills vidare, för att Lantmätaren skulle få tid att undersöka storskifteskartan och dess tillhörande handlingar innan han kunde göra förrättningen.

Fortsättningen av förrättningen om laga skifte skedde 21 juni 1862 på gården Bredareslätt. Nu var det en vice kommissions lantmästare som var på besök, men några beslut blev det inte heller denna gång. Den 18 februari 1868 var det dags för ett nytt möte. En vice kommissions lantmätare fanns åter igen på gården Bredareslätt för att försöka komma till ett resultat. På frågan om någon av ägarna i skifteslaget var emot att ingå i detta skifte yttrade sig riksdagsmannen O Torell. Herr Torell hade fullmakt för Märta Torell som vid denna tid var ägare till säteriet Hökerum med underlydande hemman. Herr Torell var en av dem som 1861 hade åsikten att laga skifte var onödigt eftersom storskiftet från 1803 var så bra. Han la dock ner sitt yrkande efter att skiftesmannen uppmanat honom till detta och förenade sig med de övriga parterna om att inte bestrida det planerade skiftet. I och med detta kunde skiftet på hela Vings sockenskog, även kallad Brun, äga rum. Arbetet med laga skifte satte nu igång och pågick under åren 1868 och 1869 och en karta i två delar upprättades. Arbetet med ägomätningar genomfördes av skiftesmän, men skiftesdelägarna ville vara med i processen och fick vara hantlangare var och en för det skogsområde de ägde enligt storskiftet.

1871 den 4 juli fastställdes detta laga skifte vid ett sammanträde med Ås härads ägodelingsrätt i Wäby, vilket betygades på ägodelningsrättens vägnar av Carl Hasselrot. Skogen Brun var inte längre en allmänning utan en skiftad skog där marken var uppdelad på enskilda ägare. Skogen Bruns delägare hade nu fått var sin del att helt ansvara för på egen hand. En ny tid startade för skogen Brun.

Skogens nyttjande och utseende

Enligt Ljungström (1865) hade man i Ås härad vid denna tid i allmänhet skog för husbehov, men det fanns platser där det saknades. Exempel som pastoraten Hällstad och Ving hade tillräckliga mängder skog för husbehov. Större egendomar i dessa pastorat som till exempel Hov, Hökerum, Sotared och Säby hade rika tillgångar på skog. Även egendomen Fänneslunda hade rikligt med skog trots att täta byten av ägare hade utarmat skogen. I grannpastoratet Rångedala däremot fanns vissa hemman som var skoglösa. Ljungström (1865) nämner också enen (*Juniperus communis*) som en viktig resurs i det gamla skogslandskapet. Enen gynnades av utmarksbetet och var allmänt förekommande vid denna tid. Det var enens nyttiga och goda bär som nyttjades och dessa användes till bland annat svagdricka.

I Lindsogs korta beskrivning om Skara stift från 1812 nämner han sockenallmanningen Brun. Han beskriver mycket kortfattat att den låg vid sjön Tolpens östra strand och var av ”svag beskaffenhet” (se figur 8). En uppgift som stämmer med de iakttagelser som Linné gjorde på 1700-talet vid Borås ca 3 mil nordväst om Brun. Innehållet i skogen var enligt Lindskog gles granskog, som hörde till de hemman som låg i de vackra lövängarna vid Tolpens västra strand.

Figur 8: I horisonten skogen Brun. Vy tagen från Tolpens västra strand 2005 (Foto: Jörgensen 2005)

Ljungström (1865) skriver också om granens allmänna utbredning i Ås härad och om att det fanns områden som uteslutande innehöll gran och inte en enda tall. Han räknar även upp de arter av lövträd och buskar som ändå fanns i området vid tiden: ek, bok, lönn, ask, oxel, rönn, björk, al, asp, hägg, sälg, vildapel, benved, hassel, vide, torskbärs-, nypon-, och hållbärsbuske. Dessa var inte skogsbildande men hade stor betydelse för befolkningens husbehov.

SKOGEN BRUN I ETT HISTORISKT PERSPEKTIV - EN SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Synen på skog genom historien har varit dynamisk

Synen på skogen som resurs och synen på skogsägandet har förändrats genom historien, vilket bland annat framkommer i detta arbete. Från början var det inte de stora träden som var den viktigaste resursen i skogen, utan andra tillgångar, till exempel bete för djuren, material till inhägnader och byggnader, mat att sätta på bordet och utrymme för nyodlingar. På 1500-talet började de större träden få ett ökat ekonomiskt värde. Ek och bok skyddades som så kallade ”*bärande träd*” och fridlystes på grund av sina stora ekonomiska värden. De var viktiga dels för ollonbetet och till skeppsbyggnad för den växande flottan. Kronan uppmuntrade till svedjande och nyodling för att öka antalet bönder och därmed skattebasen. Under 1600-talet blev ved till järnframställningen en viktig resurs och svedjandet förbjöds och möjligheten till nyodling begränsades. Med dessa svängningar förändrades också ägandeförhållandena, från det att skogen var en fri resurs för de första invandrarna efter istiden till att kollektivet blev ägare till de så kallade allmanningarna. Med tiden tog kronan kontroll över vissa skogsområden, först för att få in direkta skatteintäkter från till exempel nyodlingar och i ett senare skede för att ha kontroll över skogstillgångarna. Det senare i syfte att säkra råvarutillgången för den nationellt viktiga järnindustrins process. På 1700-talet slog pendeln åt andra hållet så att ägande av skog skulle ligga hos bönderna. Anledningen var att under det statliga ägandet hade skogarna utglesats och vanvårdats. Man trodde att bönderna skulle känna större ansvar och vårda skogen om de själva ägde den. Detta ledde till att skogen till slut blev uppdelad på individer på 1800-talet. Denna form av privat ägande av skog har legat fast under de senaste drygt hundra åren. Kontrollen av skötseln har däremot varierat mellan privat och mer centralt styre (Eliasson 1997). Denna dynamiska process i den svenska skogens historia, är ingen nationellt sluten process, utan påverkas hela tiden av det som sker i Europa och världen. Till exempel var den minskning av skogsareal som vi hade i södra Sverige under 1700- och 1800-talet gemensam med det övriga Europa på grund av timmerexploateringen. Denna gick som en våg norrut genom Europa (Emanuelsson 1997). Bönderna ökade trycket på skogsbetesmarkerna samtidigt som industrin ökade sitt virkesbehov. En stor skillnad var att i vår del av Europa hade vi, förutom de allra sydligaste delarna av vårt land, ett mönster av ett skogslandskap med odlings öar. I Europa och sydligaste Sverige var situationen den omvända, odlingslandskap med skogsöar.

Äganderätten till skogen

När det gäller äganderätten till skogen har den, som nämnts ovan också varierat över tiden. Före industrialismen fanns skogsområden i Europa som utnyttjades gemensamt av människor, så kallade allmänningar. Tiden då människor fritt kunde använda skogarna som de ville är mycket avlägsen. Så långt tillbaka vi har historiskt källmaterial om dessa allmänningar finns det också regler för hur och av vem de fick nyttjas. Dessa regler såg lite olika ut i olika länder och för olika sorters allmänningar. I Danmark hade bönderna rätt till bete, virke och ved i kronans skogar. I stora skogsområden mellan byarna var betesrättigheterna gemensamma även om marken ägdes av en godsherre. Bönderna hade även rätt till småskog och unga träd på sådana marker, men de stora träden av ek och bok ägde godsherrn (Eliasson 2002). I England hade arrendatorer och jordlösa

vissa traditionella rättigheter, som att ta ved och virke från allmanningarna (Eliasson 2002). Vissa skogar var betessskogar som till exempel New Forest i södra England. Den existerar som allmanning än idag och betas av boskap, hästar och får (Emanuelsson 1997). I Sverige hade vi också allmänningar och det fanns flera olika varianter som till exempel landsallmanning, häradsallmanning och sockenallmanning. För de olika exemplen var det olika grupper av jordägare som fick nyttja allmanningen. För landsallmanningarna var det jordägare i det aktuella landskapet som fick bruka allmanningen, för häradsallmanningarna var det jordägare i häradet och för sockenallmanning var det jordägande sockenbor. Generellt för de svenska allmanningarna gällde att de nyttjades kollektivt av jordägande bönder, enligt husbehovsprincipen men under kontroll av myndigheterna (Hill 2001).

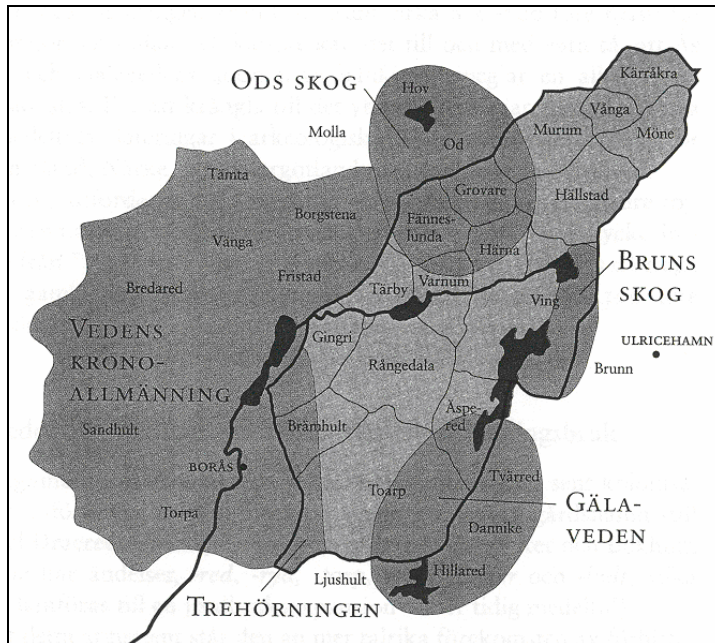
Skogen Brun var en av dessa svenska allmänningar. Den verkar ha varit det under minst 800 år och förmodligen ännu längre. Namnet finns med redan i våra äldst bevarade källor från 1300-talet och står fortfarande med på fastighets kartor av idag. Samhället och människorna runt omkring har förändrats men skogen har alltid funnits i detta område. En av orsakerna till detta är förmodligen den höjdrygg och det kuperade landskap som präglar skogen Brun, detta gör det svårt att nyttja marken till jordbruk eller liknande produktion.

Längs höjdryggen genom skogen Brun gick en häradsgräns som delade skogen mellan Ås och Redvägs härader. Många sådana skogar, på häradsgränser, var häradsallmänningar som till exempel de två häradsallmanningarna Ärlinghundra och Seminghundra i Uppland. Dessa två bildade tillsammans ett större skogsområde över häradsgränsen och användes av de jordägande bönderna i respektive härad (Hamilton 1998). För skogen Brun har det av någon anledning sett annorlunda ut. I det material om Brun som jag studerat finns inga noteringar om att den varit en häradsallmanning trots häradsgränsen som delade skogen. I den gamla källan Västgötalagen finns en lista från början av 1300-talet med ett 40-tal allmänningar uppräknade. Två av dessa allmanningsskogar låg inom Ås härad i östra Västergötland. Dels Gälaveden som var en bokskog i södra delen av häradet och norr om denna låg Brun. Dokumentet nämner inget om vilken typ av allmänningar det handlade om och ger då ingen begränsning till vem som hade tillgång till skogarna. Var det bara bönderna i de närmsta socknarna eller var skogarna tillgänglig för bönder i ett större område som till exempel ett härad? I ett exempel från ett mål den 10 juni 1619 i Ås härads dombok, får vi bland annat informationen att, Vings sockenmän hade rätten enligt gammal hävd att nyttja den del av skogen Brun som låg inom socknen. Utifrån detta kan tolkas att skogen Brun vid början av 1600-talet var en sockenallmanning och de som fick nyttja denna var bönderna i Vings socken.

I slutet av 1600-talet sker stora förändringar för många allmanningsskogar i Götaland och Svealand. Industrialismen hade nu fått fäste även i norra Europa och Sverige. Järnindustrin blev en viktig resurs för statsfinanserna under 1600-talet och kronan ville försäkra sig om att det fanns tillräckliga skogsresurser för denna industri (Andersson & Björklund 2001). Vid slutet av 1600-talet tillsatte kung Karl XI skogskommissioner, som fick i uppdrag att inventera och dra upp gränser för kronans skogar (Andersson & Björklund 2001). Deras huvuduppgift var förmodligen att lägga så mycket skog de kunde under kronans kontroll för säkra framtida behov. I denna process förvandlades många skogar, som av urminnes hävd alltid tillhört den jordägande befolkningen, plötsligt till kronoallmänningar. I Ås härad hände detta med skogen Brun tillsammans med tre andra allmänningar – Trehörningen, Ods skog och Gälaveden (Hill 1999 b).

De var alla allmänningsskogar som låg på häradsgården runt häradet och utnyttjades kollektivt av bönderna (se figur 9).

Figur 9: Kronoallmännings-skogarna i Ås härad och deras ungefärliga gränser efter skogskommissionens domar 1692-1693 (Hill 2001).

Det ökade behovet av virke gällde inte bara Sverige utan även hela Västeuropa och en exploatering av högsogor satte fart (Emanuelsson 1997). När nu industrin ökade sitt behov av skogsråvara började nya tankegångar kring nyttjandet av skogen dyka upp i Europa. Ett aktivt skogsbruk utvecklades där inriktningen var att odla skog på liknande sätt som man odlade sin åkermark, trakthyggesbruk. Detta innebar ett mer intensivt sätt att nyttja skogsmarken för att få ut en större avkastning. För de Nordiska länderna blev Tyskland ett föregångsland i för de nya skogsskötselmetoderna (Eliasson 2002). Dessa nya tankegångar innebar konflikt med det gamla agrara skogsutnyttjandet som härskade i större delen av Europa där bland annat skogsbete, bränsleuttag var den härskande skogsanvändningen. Dessa traditionella rättigheter till skogsutnyttjande var tvunget att separeras från den mark som skulle reserveras uteslutande för skogsodling (Eliasson 2002). Oreglerat bete och rätt till virke och ved kunde inte kombineras med skogssådd och maximal återväxt. Det var i denna process som jordskiften av enskilda och delningar av gemensamma områden spred sig över Europa under 1700- och 1800-talen (Eliasson 2002). En process som krävde ett par hundra år för att genomföras.

I Sverige blev resultatet att storskifte och laga skifte genomfördes på en stor del av marken i Götaland och Svealand under 1700- och 1800-talen. Att skifta vissa typer av skogar, till exempel byaskogar, hade varit tillåtet redan sedan landskapslagarnas tid. Sockenallmänningar kunde skiftas redan från 1730-talet, vilket redan då uppmuntrades av myndigheterna (Hill 1999 b). Nyheten i denna process var att även allmänningar kunde skiftas. Detta resulterade naturligtvis i att bönderna börja processa om att få tillbaka sina skogar från de domar som skogskommissionen utfärdade. I ett exempel från 1785 tas ett mål upp i Ås häradsting, där Vings sockenmän ville riva

upp skogskommissionens dom som gjorde skogen Brun till kronoallmänning. Resultatet blev till slut att skogen Brun övergick till sockenallmänning 1787, men det var inte alla skogar som återvanns så snabbt. För kronoallmänningen Gälaveden dröjde det ända fram till mitten av 1800-talet innan den återvanns av jordägarna (Hill 2001). Den 16 mars 1824 kom ett officiellt beslut om att häradsallmänningar tillhörde dem som bodde i häradet och kunde nu delas mellan dessa (Andersson & Björklund 2001). Karl XI idé om att kronans ägande av skog skulle vara bra för skogen hade visat sig förödande. Vid 1800-talets början var kronoallmänningarna mycket misskötta. Nyttjandet av skogarna hade inte förändrats för att kronan ägde dessa, de fortsatte att nyttjas som allmänningar. En av anledningarna till missförhållandena var att kontrollen av skogarna inte fungerade. Det fanns tydliga regler och skogsvaktare som skulle upprätthålla dessa, men människorna utnyttjade skogen på samma sätt som före beslutet. Dilemmat att kollektivt nyttjande missgynnar framtida återväxt, har analyserats av Hardin (1968) i den kända skriften *"The Tragedy of the Commons"*. Hardin menar att det ligger i allmänningens natur att den leder till miljömässigt förfall. Eftersom allmänningen karaktäriseras av att vara fri resurs utan krav på skötsel kommer den att överutnyttjas. Varje individ som nyttjar en allmänning gör det till sitt eget maximala behov utan att ta hänsyn till andra. Detta beteende fortsätter trots att man ser att allmänningen är överutnyttjad. Det enda sättet att stoppa detta menar Hardin, är att delegera ansvar för allmänningen till enskilda individer. Detta resonemang bygger på att det inte finns några regler när det gäller nyttjandet av allmänningar. Reglernas omfattning för svenska allmänningar har varierat över tid och sett olika ut beroende på allmänningens typ. Men generellt kan man nog ändå säga att allmänningarna överutnyttjades, vilket också resulterade i processen med skiftena. När skogen Brun återgick till att bli en sockenallmänning uppkom möjligheten att skifta den och detta utnyttjades av delägarna. 1803 fastställdes storskifte för Ving sockenskog och 1871 fastställdes laga skifte och skogen var nu privatägd. Vid dessa delningar mellan gårdarna försvann de urgamla kollektiva rättigheterna och skogarna blev enskilda egendomar (Hill 2001).

Det var dock inte alla allmänningar som blev uppdelade i denna process. De flesta landshövdingar hade invändningar, skogs- och jägeristaten var helt emot och även vissa bönder som var delägare till allmänningar var emot uppdelningen (Lovén 2003). Ett motargument mot delning var att detta skulle medföra stor skada på skogen då man inte trodde på att de nya ägarna med säkerhet skulle bry sig om skogsvård. Ett annat orosmoln var den osäkerhet som fanns om hur delningen skulle ske och vem som skulle vinna respektive förlora på en delning. I 1866 års skogsförordning stoppades delningarna av de häradsallmänningar som fanns kvar. Man ansåg att för mycket skog hade försvunnit sedan den blivit privatägd, det vill säga att resultatet inte hade blivit det önskade och skogsvården hade försummats. I Sverige 2003 fanns 67 stycken allmänningar registrerade i Sveriges Häradsallmänningsförbund varav sex var sockenallmänningar (Lovén 2003). Deras totala yta uppgick till ca 150 000 hektar, varav 123 000 hektar var produktiv skogsmark.

Nyttjandet av skogen en lokal angelägenhet

Den mest betydelsefulla faktorn när det gäller skogspåverkan före industrialiseringen, var med stor sannolikhet de självhushållande bönderna (Emanuelsson 1997). Ett antagande som gällde för större delen av Europa. Bönderna nyttjade i första hand de skogsresurser som fanns i deras närhet. När skogen inte räckte till på nära håll kunde man också i perioder bege sig till områden belägna längre bort för att hitta bete till djuren. För skogen Brun var det bönderna runt skogen

som nyttjade den som sin, och ansåg sig också äga denna, ”*av uråldriga tider ägande skog*” som det står i domboken från hösttinget den 12 oktober 1785. Just i detta område var skogen också mycket viktig för extra inkomster till hushållet, då jordbruket oftast var för litet för att försörja familjen. Handeln med utsocknes blev vanlig och handelsmän som kallades ”*knallar*” gick vida omkring och sålde slöjdföremål. Ett visst utbyte och försäljning av skogsprodukter förekom troligtvis också med grannsocknarna. Det fanns områden i Bruns närhet som i början av 1800-talet var i stort sett skoglöst enligt en beskrivning av Ås härad (Ljungström 1865). Handel med oxar var också en stor näring i detta skogsområde och skogen var då viktig för betet.

Att skogen Brun under sin tid som kronoallmänning utnyttjats direkt av kronan, eller av någon större industri har jag inte sett några uppgifter på. Den expanderande järnproduktionen som var den tunga anledningen till kronans indragningar av skog i slutet av 1600-talet, skedde på andra platser i landet. I skogar som låg i anslutning till gruvdistrikt eller järnbruk kunde det uppstå konflikter mellan bönderna och industrins behov (Ericsson 1980). Många personer som representerade olika intressen var inblandade och det kan nog ofta ha varit svårt för bönderna att få rätt mot denna viktiga industri. I dessa gruvområden fanns det en direkt koppling till de indragningar kronan gjorde av skogen. För en skog som Brun blev effekten mer indirekt. Järnframställning förekom också i området runt skogen Brun men i de dokument jag granskat fanns inget direkt kopplat till skogen, så i någon större omfattning har det nog inte varit aktuellt just här. Däremot har det funnits mindre sågverk i anslutning till skogen Brun. Ett exempel på detta kan vi läsa om Ås härads dombok från hösttinget 1796, där det finns en ansökan från Lars Swensson på Dumbäcken i Vings socken. Dumbäcken var ett kronohemman på skogen Brun som låg intill en bäck med samma namn. I denna bäck hade Swensson sett ut ett vattenfall som var lämpligt för att anlägga en enbladig sågkvarn (se figur 10). Han fick tillstånd att anlägga sin kvarn trots protester från arrendatorn Tönne Oxehufvud på Hökerums säteri, som också hade sågkvarn i området och var orolig för konkurrens. Swenssons sågkvarn levde vidare i generationer och i nya format fram till mitten av 1980-talet.

Figur 10: Dumbäckens sågkvarn.

I sydväst gränsar skogen Brun till sjön Tolken, från denna sjö rinner ån Viskan nordväst ut mot sjön Mogden. Längs första delen av ån Viskan fanns en hel del mindre industrier. Mest var det kvarnar där man malde mjöl men det fanns också sågar, smedjor, massafabrik och en bobinfabrik.

Bobin är en spolstomme som man vindar upp garn eller tråd på och dessa var förr gjorda av trä. Dessa verksamheter låg mycket nära skogen Brun och material från skogen har med all sannolikhet använts och utarbetats vid dessa industrier.

Skogens förändring

Förändringarna i vårt skogslandskap påverkas av många faktorer. Klimatförändringar, trädens invandringshistorik och mänsklig påverkan är några exempel på viktiga faktorer som har haft betydelse för trädarternas utbredning historiskt. Klimatförbättringar från ca 6500 f Kr innebar att lövträden vandrade norr ut i det blivande Sverige. Dessa bromsades dock upp av det kallare klimat som utvecklades från ca 500 f Kr, sedan har det ett par gånger svängt ner och upp i klimatet. För ca 3000 år sedan kom en ny invandrare till Sverige. Det var den köld och skuggtåliga granen som vandrade söder ut från nordost, från Sibirien och Kolahalvön (Andersson & Björklund 2001). Granen är idag det dominerande träslaget i det område som var skogen Brun, men i Bruns närhet finns det även mindre bestånd av bok, som antas kan vara rester av ett större bokbestånd från en varmare tid. Det finns många teorier om orsaker till bokens och granens spridning. En teori är att de första fasta jordbrukarna odlade områden på höjder och när dessa sedan övergavs blev områdena goda spridningsjordar för bok och gran. Ett exempel på detta skulle kunna vara Ods skog i Ås härads norra del, som tidigare var allmänning, här finns ännu idag ett stort bokbestånd. Ett annat exempel är Gälaveden, ett område i Ås härads södra del, strax söder om skogen Brun (Hill 2001). Sannolikt har även skogen Brun haft en högre andel lövträd än vad fallet är idag. Det aktiva jordbruket har också påverkat trädslagssammansättningen. De goda marker som lövträd, till exempel boken trivs på användes av jordbruket så åkerkanter och beteshagar var de områden som blev över för dessa träd.

Från 1600-talet hade vi en kraftig tillbakagång av skogsarealen dels på grund av ökande befolkningens mängd och en utökad industri som var beroende av skogsråvara. Det var i detta läge som kronan gjorde sin inventering av skog och gjorde sig själv till ägare av stora arealer däribland skogen Brun. Det finns inga tecken i material från tiden, på att förändringen av ägare påverkade skogens utseende i någon större omfattning. Kanske bromsades utglesningen av skogen i vissa områden där man lyckades minska svedjandet och uttag av större träd, men människorna tog oftast vad de behövde även om det var förbjudet enligt de nya reglerna. Som tidigare nämnts var skogen på 1800-talet mycket utglesad och man började uppmana till skogsvård. För att återvinna skogsmark skulle det planteras och i denna process blev människan mycket styrande i fråga om skogarnas framtida trädslag. På grund av det ekonomiska läget så var det företrädesvis gran som planterades på de flesta platser. Om den grandominans som finns i området för skogen Brun, uppstod i planteringsfasen på 1800-talet eller om granen redan tidigare dominerade finns inga säkra bevis för. Att inslaget av stora lövträd som ek och bok tidigare funnits med i skogens sammansättning i större omfattning än idag kan vi ändå vara säkra på. Det vi inte med säkerhet är när dessa träd försvann.

Skogen Brun genomgick ett antal förändringar i ägandestrukturen under de ca 300 år som jag studerat. Förändringen gick från ett kollektivt ägande på 1600-talet till ett individuellt ägande på 1800-talet via en period av statligt ägande som kronoallmänning under 94 år. Reglerna för hur man fick nyttja skogen förändrades med de olika ägandeformerna och detta påverkade naturligtvis hur människorna i praktiken använde skogen. De flesta människor följde nog de regler som sattes upp men olovlig huggning förekom också, ibland av oförstånd, ibland av nöd

men också för att kunna tjäna lite extra pengar. Nyttjandet av skogen Brun förändrades under de 300 år studien följer. Husbehovs användning var den mest betydande formen av skogsutnyttjande under större delen hela perioden men industrins behov av råvara påverkade även denna skog. Omfattningen av industrins nyttjande av skogen var inte stor i detta område om man jämför med Bergslagen där järnbrytningen var mycket intensiv, men den genererade ändå en förändring. Om skogen Bruns utseende förändrades under de studerade 300 åren, har inte framkommit på något tydligt sätt av det material jag studerat. Men med tanke på befolkningsökningen under perioden och de striktare regler som kronan genomförde för nyttjande av skog är det sannolikt att även skogen successivt blev glesare. Från slutet av 1800-talet har detta åtgärdas med hjälp av aktiv skogsvård vilket har gett resultat. Skogen Brun är idag till största delen en snabbt växande granskog i likhet med övriga skogar i denna region.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor

Riksarkivet, Ramsäle

Svensk Arkivinformation (SVAR)

Domböcker, Ås härad

- Vintertinget 1701 mål nr 20
- Vinterting 1775 mål nr 11, 24, 25
- Vinterting 1776 nr 9, 10
- Höstting 21 okt 1778 mål nr 61
- Höstting 21 okt 1778 mål nr 13, 15, 32
- Vinterting 1779 mål nr 27, 28, 31, 84
- Sommartinget 1779 mål nr 61
- Sommarting 4 jun 1785 mål nr 53
- Vinterting 22 feb 1786 mål nr 32, 33
- Sommartinget 1789 mål nr 54
- Vinterting 18 feb 1796 mål nr 22

Södra Vings hembygdsförenings arkiv, Hökerum

Skifteshandlingar över skogen Brun 1861 (nr 2348).

Muntlig källa

Hill Örjan. biolog och kulturhistoriker med eget företag ”Hill kulturhistorisk forskning”.
Varnum, Hökerum.

Litteraturförteckning

Almquist, J. E. 1928. Skogskommissionerna under det karolinska enväldet. i Svenska Lantmäteriet 1628-1928. Del 1. Sällskapet för utgivande av Lantmäteriets Historia. Stockholm.

Andersson, K-E. Björklund, B. 2001. Risveden, En västsvensk obygd historia. del 1. Acta Risvedensis. Älvängen.

Andersson Palm, L. 1990. Sjuhäradsbygdens medeltida ekonomi. i Känn Sjuhäradsbygden. del 5. Medeltiden. Stiftelsen Känn Sjuhäradsbygden. Norma. Borås.

Andersson, T. 1982. Hund, hundare och härad från språklig synpunkt. i Andersson, T. Göransson, S. 1982. Bebyggelsehistorisk tidskrift. nr 4. Äldre territoriell indelning i Sverige. Stockholm.

Andersson, T. & Göransson, S. 1982. Forskning om äldre territoriell indelning i Sverige, En introduktion. i Andersson, T. Göransson, S. 1982. Bebyggelsehistorisk tidskrift. nr 4. Äldre territoriell indelning i Sverige. Stockholm.

Aronsson, L-E. Et al. 1988. Floran. i Känn Sjuhäradsbygden. del 2. Stiftelsen Känn Sjuhäradsbygden. Norma. Borås.

Campbell, Å. 1982. Från vildmark till bygd. En etnologisk undersökning av nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott. Facsimileutgåva efter originalupplagan 1948. Två Förläggare Bokförlag. Umeå.

Claëson, S. 1987. Häradshövdingämbetet i senmedeltidens och Gustav Vasas Sverige. Ingår i serien; Rättshistoriskt Bibliotek. Band 13. Institutet för rättshistorisk forskning. Stockholm.

Eliasson, P. 1997. Från agrart utmarksbruk till industriellt skogsbruk – en långdragen historia. i Östlund, L. (red.). Människan och skogen. Nordiska museets förlag. Lund

Eliasson, P. 2002. Skog, makt och människor, En miljöhistoria om svensk skog 1800-1875. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 25. Kungliga skogs- och lantbruksakademien (KSLAB). Stockholm.

Eliasson, P. Hamilton, G. 1999. "Blifver ondt att förena sigh" – några linjer I den svenska skogslagstiftningen om utmark och skog. i Petterson, R. Skogshistorisk forskning i Europa och Nordamerika. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 22. Skogs- och lantbruksakademien. Stockholm.

Emanuelsson, U. 1997. Svenskt skogslandskap i ett europeiskt perspektiv. i Östlund, L. (red.). Människan och skogen. Nordiska museets förlag. Lund

Ericsson, B. 1980. Central Power and the Local Right to Dispose over the Forest Common in Eighteenth-Century Sweden. A micro-study of the decision-making process during Sweden's Age of Freedom. In the Scandinavian Journal of history. 1980. vol 5. no 2. Almqvist & Wiksell. Stockholm.

Hallset, G. 2001. Svarvning i Ås härad. i Hill, Ö. (red.) Från Borås och de sju häraderna. årg. 47. De sju häradernas kulturhistoriska förening. Borås.

Hamliton, H. 1998. Skogen med de flygande skeppen. Skogens hus. Täby.

Hardin, G. 1968. The Tragedy of the Commons. Science 162: 1243-48.

Hill, Ö. 1999 a. Allmänningen Ryrs skog, när kronan ägde skogen (1692-1738). Skogaryd en skogshistoria. Fryxell-Langenskiöldska Stiftelsen.

Hill, Ö. 1999 b. Utmark i Mark. i Östmark, C. (red.) Från Borås och de sju häraderna. årg. 46. De sju häradernas kulturhistoriska förening. Borås.

Hill, Ö. 2001. Gälaveden – bokskog, allmänning och röjningslandskap. i Hill, Ö. (red.) Från Borås och de sju häraderna. årg. 47. De sju häradernas kulturhistoriska förening. Borås.

Hill, Ö. & Töve, J. 2003. Kunskap om skogens historia. Skogshistoriska Sällskapet. Stiftelsen Skogssällskapet. Göteborg.

Holmbäck, Å. 1918. Om äganderätten till häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling. i Sveriges häradsallmänningar: en skoglig ekonomisk, administrativ och rättslig utredning / verkställd på uppdrag av allmäningsdelägarne. 1918. Nordiska bokhandeln. Stockholm

Holmbäck, Å. 1920. Studier över de Svenska allmänningarnas historia 1. Rättsreglerna för intaga av jord vid den fasta bosättningen uppkomsten av särskilda slag av allmänningar. i Uppsala universitets årsskrift 1920. Almqvist & Wiksell. Uppsala.

Ihrfors, C. G. 1916 Om häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling. Ett bidrag till den svenska jord- och skogslagstiftningens historia. Uppsala.

Karlsson, H. 1991. Känn Sjuhäradsbygden. del 6. Ortnamn. Stiftelsen Känn Sjuhäradsbygden. Norma. Borås.

Lindskog, P.E. 1812. Försök till en kortt beskrifning om Skara stift. Faksimil från 1812-1816 års utgåva. Zakariasson, C. 1985. Ed.

Ljunggren, L. & Myrdal, J. 1991. Den förste bonden och hans landskap- Jordbrukets införande i Sverige. Redovisning av agrarhistoriskt seminarium anordnat av skogs- och Lantbrukshistoriska Seminariet den 12 november 1990. Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien. Stockholm.

Ljungström, C. J. 1865. Ås och Wedens Härader samt staden Borås. Iwar Häggströms Boktryckeri. Stockholm.

Lovén, U. 2003. Häradsallmänningarna – från medeltida kulturarv till modern samverkan. Norunda häradsallmänning. Björklinge.

Lundahl, I. 1961. Det medeltida Västergötland. i Nomina Germanica – Arkiv för germansk namnforskning. Almqvist & Wiksell. Stockholm.

Mannerfelt, O. 1915. Anteckningar ur Ås härads dombok. De sju häradernas domböcker 4:1. Borås.

Mascher, C. 1995. Dispositionsrätter till mark i brons- och järnålderns agrarsamhälle. i Widgren (red). 1995. Äganderätten i lantbrukets historia. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 8. Nordiska Museet. Stockholm

Myrdal, J. 1999. Det svenska jordbrukets historia. Jordbruket under feodalismen 1000-1700. Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stiftelsen Lagersberg. Stockholm

Rosendal, K, G. 1998. Häradsallmänningar ett arv från hedenhös. Skogshistorisk tidskrift. nr 8 1998. Skogshistoriska sällskapet. Falun.

Roth, P. 1784. Beskrivning över Ving i Ås härad. i Västergötland, Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning B:7. Kommittén för utgivning av beskrivning över Västergötland. 1972. Skara. Bergers bokhandel. Göteborg.

Segerblom, M. & Larson, A. 1993. Känn Sjuhäradsbygden. del 8. Odling, handel och industri. Stiftelsen Känn Sjuhäradsbygden. Norma. Borås.

Smedberg, G. 1982. Stift, kontrakt och socken. i Bebyggelsehistorisk tidskrift. nr 4. Swedish Science Press. Uppsala.

Sveriges häradsallmänningar: en skoglig ekonomisk, administrativ och rättslig utredning / verkställd på uppdrag av allmäningsdelägarne. 1918. Nordiska bokhandeln. Stockholm

Tollin, C. 1999. Rågångar, gränshallar och ägoområden. Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid. Kulturgeografiska institutionen. Stockholms universitet. Stockholm.

Wallin, G. 1973. Lövskogsvegetation i Sjuhäradsbygden. Doktorsavhandling framlagd vid matematisk-naturvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet. Uppsala.

Widgren, M. 1995. Individuellt eller kollektivt ägande i bondesamhällen? i Widgren (red). Äganderätten i lantbrukets historia. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 8. Nordiska Museet. Stockholm.